

ÇİN DİNİNİN MENŞEİ MESELESİ VE DİNİ İNANÇLAR.

Dr. MUHADDERE NABI ÖZERDİM

Sinoloji Doçenti

I. ÇİN DİNİNİN MENŞEİ MESELESİ

Çin'de birçok dinlerin yer alması, menşei üzerinde birçok nazariyelerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiş ve bu daimî bir münakaşa konusu haline gelmiştir. Çin dininin menşei birkaç nazariye ile açıklanmak istenmiştir :

1 – Çin dininin en iptidai şeklinin animizm'den geldiği, yani Çinlilerin dünyada her şeyin, her varlığın bir hami ruhu olduğuna inandıkları kabul edilir. Bu nazariyeyi bilhassa De Groot şiddetle müdafaa eder. Fakat Grube ve Peeters, Çin dininin animistik bir din olamayacağı kanaatindedirler¹. Çünkü, Çinliler, ruhların dünyanın bir parçasında yaşadığına inanırlar. Meselâ, Tai-shan'ın (bir dağ) ruhu burada yaşar. Fakat Tai-shan'ı anime etmez, sadece onu himaye eder. Halbuki animizm'de, dünyanın her parçasının bir ruh olduğu, her ruhun dünyanın muayyen bir kısmını anime ettiği ifade edilir. Eski Çin kaynaklarında dağ ve nehirlerle kurban verildiğine dair kayıtlar vardır. Bu dağ ve nehirlerde tanrısal kudretler teşahhus ettirildiği fikrinden ziyade, bunlarda ruhların mevcudiyeti kasedilmiştir diyebiliriz.

2 – Çin dininin monoteist olduğu düşünülür. Bu nazariyeciler² “Çinliler esas itibariyle gökte ve yerde yalnız en yüce bir ilâhın varlığına ve diğer ruhların onun yardımcıları bulunduğuna inandıklarını” ileri sürerler ki eski Çin kaynaklarında bu yüce ilâha inancın izlerini görebiliyoruz.

¹ Bk. W. E. Soothill. The three religions of China. London, 1929, s. 112. H. Peeters: The religions of China. Confucianism, Taoism, Buddhism. Popular Belief, Peking 1941, s. 11.

² Dr. Legge ve Dr. Ross bu nazariyeyi kabul edenlerdendir. bk. Soothill, s. 112-113.

Bazı Katolik misyonerler de (bilhassa Amyat ve Prémare) Shang'ların (M.ö. 1450-1050) tek bir varlık olarak 'Shang-ti'ye ibadetleri dolayısıyla Çin dininin monoteizmle ilgili olabileceğini kabul ederler. Von Straus ise buna yakın bir nazariyeyi kabul eder. Ona göre, "Çin dininin en yüksek mânada saf bir monoteist din olduğu söylenemezse de, bunun içinde en yüce varlık 'Shang-ti' bir vahdet-i vücud anlamında kabul edilir. Fakat buna bağlı bir 'politeist' şekil olarak analize edebiliriz"³.

3 - Soothill ise, De Groot'ın animizm nazariyesine mütemayil görünmekle beraber, Çinlilerin tarihî kayıtlarından önceki devirlerde göğü ve toprağı tek bir kâinat olarak tanıdıklarını, daha sonraları bütün tanrıların en yücenesini, 'Shang-ti'yi keşfettiklerini kabul eder. Diğer taraftan, tarihî kayıtların 'Shang-ti'ye verilen kurbanlar yanında dağlara, nehlere, ruhlara takdimelerin sunulmasını gözönünde tutan Soothill, tarihî devirlerin başlangıcında en yüce tanrıya ibadetle bir nevi monoteisme yol açtıklarını, dağlara, nehlere ibadetle de animistik bir din yarattıklarını ve sonra ruhlara ibadetle politeist ibadet doğduğunu ileri sürmektedir⁴.

4 - Çin dininin menşesinde Türk, Tunguz ve Moğollarla ilgisi bakımından Şamanizm'den geldiği düşünülmektedir⁵. Fakat tarihî kayıtlardan Şamanizmin gizli doktrininin veya ibadetlerinin Çin'de yer almadığını görüyoruz.

5 - Prof. Creel, Çin'de ilk devirlerde 'Ti' gibi yüce bir ilâha ibadet etmelerini kabul etmekle beraber, Çin dininde daha ziyade 'Ti' gibi aynı kudreti haiz ve ilâh gibi kabul edilen 'Ataların' önemli bir rolü olduğunu düşünmektedir. Yani, 'Ti'nin kendisinin de bir ata olduğunu, (Shang kırallarının atası) böylece 'Shang'ların en önemli ilâhının bir 'Ata' olabileceğini kabul eder⁶.

İleri sürülen bu nazariyelerin hepsinde şüphesiz bir dereceye kadar hakikat bulunduğunu kabul etmek mümkündür. Çince kaynaklarda da bu teorilerin birbirine yakınlığını gösterecek kayıtlar buluyoruz. Fakat bu kayıtlar bizim anladığımız mânada dinî dokümanlar olmadığı için en eski din şeklinin ne olduğu hakkında katı

³ Bk. W. Grube: Religion und Kultus der Chinesen. Leipzig 1910, s. 23.

⁴ Soothoill, s. 114-120.

⁵ Grube, s. 23-24 ve Peeters, s. 11-12.

⁶ Bk. H. G. Creel. : The birth of China. London 1936, s. 184.

bir fikir edinemiyoruz. Son zamanlardaki çalışmalar da bu konuyu hâlâ açıklayamamıştır. Biz burada, en eski dinî malzeme olarak bildiğimiz 'Beş Mukaddes Kitap'tan (Wu Ching)⁷, en eski devirlerdeki Çinlilerin ne kadar dindar olduklarını ve Çinlilerin neye inandıklarını anlamaya çalışarak bir netice elde etmeğe çalışacağız.

En eski devirlerde Çinlilere göre, tabiat olayları ve insanların işleri tabiat üstü bir kontrol altında idi. Tabiatta her şeyin bir hâkimi, bir ruhu vardı. Hami ruhların yanında sevmedikleri insanlara fenalık yapan 'fena ruhlar' vardı. Fakat, bu ruhlar arasında hangisinin gerçek ilâh veya hangisinin 'Ruh' olduğunu ayırmak güçtür. Bunların da kendisine göre bir ehemmiyet derecesi vardı. Göğe yakın olan bir ilâh 'Yer tanrısı' (Hou T'u)⁸ idi., Fakat yine bunun gerçek bir ilâh olduğunu söylemek güçtür. Eski metinlerde ayrı olarak bu tanrıdan bahsedilmez. Diğer ruhlarla beraber adı geçer. İmparator göğe kurban verdiği zaman yere de kurban verirdi. Diğer ruhlara 'Pai-shen' (100 Ruh) deniliyordu. Bunlar ikinci derecede ruhlardı.

⁷ "Beş Mukaddes Kitap" şunlardır :

1- I-ching : Bir fal kitabıdır. M.ö. 12 nci yüzyılda Kral Wen tarafından yazılmıştır. Anlaşılması çok güçtür.

2- Shu-Ching : Burada din ve kült hakkında biraz bilgi vardır. Buradaki vakaların M.ö. 600'lerde başladığı tahmin edilir.

3- Shih-Ching : Dinî mahiyette 312 şiirden mürekkep bir şiir antolojisidir. Şairleri meçhuldür. Burada kurban merasimleri de anlatılmıştır. Bu kitabın M.ö. 600 yılından kalma olduğu kabul edilmektedir. Konfüçyüs tarafından yeniden düzenlenmiştir.

4- Tso Chuan : Bu kitabın mânası malûm değildir. M.ö. 468'de yazılmış olması mümkündür. Lu derebeyliğinin tarihine bir komentar olduğu kabul edilmektedir. Ch'un Ch'iu devrindeki (M.ö. 722-468) tarihî olayları anlatmaktadır.

5- Li-chi : (Chou-li ve I-li'den mürekkep bir kitap) âdetler ve merasimler kitabı. Memurlar tarafından yapılan âyinlerden, evlenme, gömme ve kurban törenlerinden, ve bununla ilgili ziyafetlerden bahseder.

Bu 5 kitap dışında diğer bazı eserler de dinî bilgiler vermektedir. En önemlileri şunlardır :

Ch'un Ch'iu : Lu derebeyliğinin kronolojik vakalarını gösterir; Konfüçyüs tarafından işlenmiştir.

Kuo Yü : Çoğu Chou devrindeki (M.ö. 1050-247) malzemeye dayanılarak yazılmıştır. Muhtelif memleketlerin kroniklerinden faydalanılmış. Toplu bir hale geldiği tarih malûm değildir. Bazı kısımlar M.ö. 10 ncu diğerleri ise M.ö. 7-6-5 nci yüzyıla kadar gider.

⁸ Hou T'u bir ana ilâhtır. Ti'den hasıl olmuştur. İnsan ve nebatları doğurur. Bk. W. Eberhard: Çin tarihi. Ankara 1947, s. 61.

Shang-ti ile insanlar arasında mutavassıt bir rol oynarlardı. Kâinatın her tarafında bulunurlardı. Bunların menşei pek bilinmiyor. Eski kaynaklardan Kuo Yü bize bu 'Ruhlar' hakkında misal verebilir.

Kuo Yü (Ch'u Yü II-1) :

"Eski zamanlarda halk arasında bazı insanlar vardı ki, akıllı, dürüst, saygı değer, samimî ve zekâleriyle her şeyi aydınlatan insanlardı. 'Shen' denilen parlak ruhlar onların içine girebiliyordu⁹. Bunlar erkek ise 'Hsi' (sihirbaz), kadın ise 'Wu' (büyücü) deniliyordu. Bunlar ruhların yerlerini tâyin ederler ve kurban törenlerini tanzim ederler. Bunlardan başka '5 memur' denilen gök, toprak, ruh, insanlar ve muhtelif yaratık için memurlar vardı. Bunlar dünyadaki şeyleri tanzim ederler. Bu insanların birbirine karşı dürüst ve samimî olmasını sağlardı. Ruhlar onlara refah getirir ve halk da onlara şükranlarını bildirmek için takdimeler sunardı. Böylece, tabii felâketler gelmez, onlar için faydalı olan şeyler tükenmezdi.

Fakat Shao Hao'dan sonra '9 Li kabilesi' her şeyi karıştırdı. Kurban törenlerini alelâde insanlar yapmağa başladı. Her ailenin kendisi sihirbaz oldu. İnsan ve ruhlar aynı seviyeye düştüler. İnsanlar sadakat ve dürüstlükten ayrıldılar, ruhlar saflıklarını kaybetti. Tabii felâketler baş gösterdi ve kimse kalmadı.

"Chuan Hsü (mitik imparator M.ö. 2514-2436) geldiği zaman Nan Cheng Chung'a göğü idare etmesini emretti. Huo Cheng Li'ye de yerin idaresini verdi. Böylece ruhlar ve insanlar arasında yakınlık kalmadı."

Kuo Yü (Ch'u Yü I. 12): "Bir memleket refah içinde ise hükümdarı da doğru dürüst ve naziktir iyidir. Nezaket halkı birleştirmeğe kâfidir. Ruhlar takdimeleri neşe ile kabul ederler. Halk onları dinler. Ruhlar da onların memleketine gelir ve saadet getirirler.

"Fakat bir memleket bozulmağa yüz tutmak üzere iken hükümdarı tenbel, kaba ve dikkatsiz olacaktır. Halk ve ruhlar onlardan nefret eder. Ruhlar bu memlekete felâket getirir."

⁹ Shen "Ruh" mânasına gelir. Mater bunu politeist mânada olmak üzere "ilâh" olarak kabul eder (bk. Peeters, s. 6). Soothill'e göre Shen "saygı değer ruh" demektir. Zamanla ruhların böyle bir adı, sonra da bütün mukaddes varlıkların genel bir terimi olmuştur (bk. Soothill, s. 25).

Tso Chuan (yıl M. ö. 706): Ahlâk demek, insanlara karşı sadakat, ruhlara karşı samimiyet demektir (bk. Tso Chuan 48 ve Fang Yü Lan, s. 24-25).”

Tso Chuan (yıl M.ö. 569): Hükümdar ruhların başı ve halkın ümididir (Tso Chuan, s. 466 ve Fang Yü Lan, s. 25).”

Tso Chuan (yıl M.ö. 655): “Ruhlar kim olursa olsun, onun faziletini kabul eder. Faziletsiz insanlar sükûnette olmazlar, ruhlar da takdimeleri kabul etmez.”

Görülüyor ki, eski Çin’de insanlar ve ruhlar beraberce anılıyordu. Hükümdarın gayesi ise ruhları ve insanları yatıştırmaktı. Bu yapılamadığı takdirde halk isyan eder ve ruhlar hükümdara karşı gelir düşüncesi hâkimdi. Çünkü onlara göre, “bu ruhlar insanlara saadet veya felâket getirir, takdim edilen kurbanları kabul eder ve insanların içine girerek antropomorfik varlıklar olurlar ve bu şekilde birbirinden ayrılmazlardı. Yani ruhlar ve insanlar sıkıca birbirlerine bağlanmışlardı. Aynı mevkide idiler ve ruhlar daima insanları takip ediyorlardı” inancı tamamiyle yerleşmişti.

Shang-ti veya Ti :

Shang’lar devrinde ‘Ruhlar’ dışında gerçek tanrı olarak bilinen Shang-ti veya ‘Ti’ vardır. Bunun menşei ve mânası bilginler arasında bir münakaşa konusu olmuştur. Birçok açıklamalar yapılmışsa da, yine katî bir sonuç elde edilememiştir diyebiliriz.

Shang-ti terimi ekseri ‘Ti’ kelimesiyle ilgili görülüyor. ‘Ti’nin kendi başına mânası, ‘hükümdar, imparator, efendi’dir. Mitik imparatorlardan Shun ve Yao için ‘Ti’ ‘Hükümdar’ mânasında, daha sonra Hsia ve Shang sülâleleri zamanında bazı kıralların ünvanı olarak kullanılmış olduğunu görüyoruz. Bu devirden sonra 700 yıl kadar Ti, Çin hükümdarlarının resmî adı olmuştur.

Bazı bilginler, Ti’nin iptidaî mânasının ‘Tanrı’ veya ‘Tanrılık’ anlamına geldiği ve sonra sadece dünyadaki hükümdarlar tarafından ibadet edilen ‘Şahsi tanrı’ olarak kabul edildiği ve sonra bu terimi hükümdarlar düşüncesiz bir gururla üzerlerine aldıkları kanaatine varmışlardır¹⁰.

¹⁰ Bk. M. De Groot: Annales du Musée Guimet, s. 678.

Bazı bilginlere göre, 'Ti' bir kurban, bir takdime adıdır¹¹. Çünkü Shang hanedanı zamanında 'Ti' daima 'Liao' (takdime sunmak) kelimesiyle beraber geçer. Burada, 'Ti'nin atalara ve diğer ilâhlara yapılan kurban törenlerinin bir adı olduğu düşüncesi doğmuştur. Sonra da kurban ile kurban edilecek ilâhı birbirlerine karıştırarak bu 'Ti' ayrı bir ilâh olarak kabul edilmiştir. Burada Ti'nin rolü büyüktür. Harb yapar, mahsulü idare eder, yağmuru kontrol eder, saadet ve felâket gönderir. Atalar ve ruhlar Ti tarafından idare edilir.

Bundan başka, Shang kırılları kendi adları yanında 'Ti' terimini de kullanmışlardır (Hsin Ti, I Ti gibi). Böylece Shang-ti, 'En yüce Ti' (Hükümdar, imparator) mânasına gelmiş oluyor. Bazıları bunu, kiralıyet atalarının kolektif adı olarak kabul ediyor ki, kehanet kemiklerinde bu mânada yazılıp yazılmadığı şüphelidir.

Shang-ti ise, Çin'in en eski hanedanının kurucusu, yani gökte temsil edilen atası olarak düşünülür. Bunun için teorik olarak imparatorlar tarafından ibadet edilirdi. Diğer ölmüş imparatorlarla birlikte, aile tabletlerinin solunda göğün oğlu tarafından adaklar alırdı. Atalar tabletinin en başına 'Shang-ti' tableti yerleştirilmişti. Burada eski devirlere ait aile şeceresinde bahsedilirken, 'Shang'ın sadece 'Üstün' değil 'İlk' mânasına geldiği görülüyor. Shang-ti, ona ait atalar tabletinde, 'Göğün hâkimi-Büyük imparator (Huang-ti'en Shang-ti) yazısını taşımasıyla ve imparatorluğun büyük gök mâbedinde sunulan imparator takdimelerinin gök adına verilmiş olmasıyla diğer tanrılardan ayrılmış oluyordu. Bu şekilde Shang-ti'yi göğe benzeyen ve göğün içine karışmış bir ata, yani ilk Çin hanedanlarının tanrılaştırılmış atası olarak (kült konusu olarak ve oynadığı rol ve adı dolayısıyla) görülüyor¹².

Çinliler dünyanın oluşundan beri geçen karanlık bir zaman aralığını doldurmak için bir 'Gök-imparator' ailesini tasavvur ettiler. Bunlar neticede Shang-ti'nin meşru halkları veyahut akrabası olarak telâkki edildi. Shang-ti, mevsimler ve diğer tabiat olayları yoluyla kâinatı idare etmekte idi. İmparatorlar, tahtlarını, otoritelerini yükselme ve çökmelerini 'Ona' borçlu idiler. İmparatorun göksel atası Shang-ti onları himaye eder veya etmezdi. İmparatorlar onun saye-

¹¹ Bk. Creel: Aynı kitap, s. 182-183.

¹² Bk. De Groot. Aynı kitap, s. 678 ve s. 682.

sinde hükümandılar. Bunun içindir ki, eski hükümdarlar bu Shang-ti ile identifiye edilmişlerdir. Yani göğün oğlunun neden Shang-tiy'i hatırlattığını anlayabiliriz.

Bazı Avrupalı bilginler, Shang-ti'de Tanrı fikrinin varlığına inanırlar. J. Legge, Shang-ti'yi 'Üstün varlık' anlamında kabul ediyor ve ona 'Tanrı' diyor. Fakat bu hususta daha derin bir incelemeye gitmiyor¹³.

Soothill ise, Shu Ching'de Shang-ti'nin 'Tanrı' anlamı karşılığı ve Shang-ti formu içinde 'Tanrı-hükümdar' olarak gösteriyor. Öyle bir Tanrı ki, kendisine yalnız dünya yüzündeki vekil olan 'Hükümdar' yaklaşabilir. Yani, o şahsî bir tanrı için kırallar kiralı ve yalnız hükümdar tarafından takdimeler sunulan bir tanrı idi¹⁴.

W. Eberhard, Shang-ti'nin, Shang sülâlesi zamanında, insan şeklinde tasavvur edilen, doğumu, büyümeyi idare eden ve sonra beşeriyetin atası olan bir 'Neşvinema tanrısı' olduğunu ileri sürer¹⁵. Daha sonraki devirlerde bu inanışın devamını görüyoruz. Chou sülâlesinin atasının annesi Chiang Yuan, bir oğlan çocuk doğurması için Shang-ti'nin ayak izlerine bastığını ve böylece Hou-tzu'yu doğurduğunu Çin kaynaklarından anlıyoruz¹⁶.

Çinli bilgin Fung Yu Lan, 'Shang-ti'yi 'En yüce imparator', yani, kendisine sadakat gösteren, yardımcı olan ruhları (Shen) idare eden en yüksek, en üstün otorite 'olarak kabul ediyor ve Çin kaynaklarında da daha ziyade antropomorfik bir mâna taşıdığını ileri sürüyor¹⁷.

Shang-ti ve Ti, Çin kaynaklarında birçok defalar geçer. Fakat burada da bunların 'ilâh' veya 'hükümdar' mânasına geldiğini anlamak güçtür. Meselâ :

Shih Ching III. 2. I. 1 de: "Ti'nin ayak izleri".

Shih Ching III. 1. ve VII. 3: "Ti saygı değer bir devlet ve bir hükümdar ortaya çıkardı".

Shih Ching III, 1. ve VII, 4: "Ti ona kalbini ihsan etti-(kalben bağlandı)".

¹³ Bk. Soothill. Aynı kitap, s. 136. bk. De Groot, aynı kitap, s. 677.

¹⁴ Soothill: Aynı kitap, s. 119, 122, 125.

¹⁵ W. Eberhard: Çin tarihi. Ankara 1947, s. 30, 61.

¹⁶ Shih Ching III. 2. 1. ve Grube: Aynı kitap, s. 30.

¹⁷ Fung Yu Lan, A History of Chinese philosophy, Peiping - 1957 s. 30-31.

Shih Ching III, 1. VII, 5. 7. "Ti kiral Wen'e dedi ki".

Shih Ching IV, 3. III. "Ti çok önce, Ch'eng T'ang'a 4 cihet içindeki sınırları düzenlemek için emir verdi".

Shih Ching IV, 3. IV. "Ti'nin şansı onları terk etmedi".

Shu Ching V, 4. 3. "Ti kızdı".

Shu Ching V, 14. 2. "Ti, Shang'lara harb etme emrini verdi (burada Ti, Shang'ların aile ilâhı olarak görülüyor).

Shu Ching IV, 7. 36. "Hsia'lara Ti daima cezalar gönderdi".

Shu Ching V, 18. 4. "Çünkü hükümdar bir tek gün bile Ti'nin himayesine sığınmamıştır".

Shu Ching III, 4. 6. "Shun (kiral) Ti'ye saygı gösteren ilk insandı.

Shih Ching III, 1. I. 2. "Shang-ti kurban kokularından çok memnun".

Shih Ching III, II, 7. IV. 2. "Shang-ti görür".

Shih Ching II, 4. VII. 4 "Shang-ti yücedir. O kimseden nefret edebilir mi?"

Shih Ching IV, 2. IV, 1. "Shang-ti ona yüzlerce iyilik gönderiyor.

Shih Ching II, 7. X, 1-2. "Shang-ti çok değişir".

Shu Ching V, 9. 4. "Shang-ti daima kurban kokularını duyacak".

Shu Ching V, 27. 4 "Shang-ti halka nezaret eder".

Shu Ching IV, 3. 8. "Shang-ti'nin kalbi".

Shu Ching V, 19. 4. "Ch'eng T'ang tahta geldi ve o, Shang-ti'nin parlak emrini kullandı (yerine getirdi)".

Shih Chi; 28, 35a. "İmparator 'Atalar mâbedinde' (Ming T'ing) Shang-ti'ye kurban verdi".

Li Chi 3 (5) 10b-12a. "Semanın oğlu Shang-ti'ye Lei takdimesini sundu" (burada Shang-ti'nin atalar ilâhı olduğu görülüyor).

Chou Shu 5 (43) 2a. "Shang-ti dedi".

Yukarıdaki misallerden Ti veya Shang-ti'nin, hem 'Hükümdar' hem de 'Tanrı' anlamına gelebileceğini söyleyebiliriz. Böylece, Shang ve hattâ daha önceki devirlerde Çinlilerin birçok tanrıları (Shen'ler) olduğunu ve bunlar arasında en gerçeğinin Ti veya Shang-ti adını taşıdığını anlamış oluyoruz.

Demek oluyor ki, Çinliler, tarihî devirlerin başlangıcında, tarih kayıtlarında görüldüğü gibi, gayri şahsi üstün bir varlık olarak 'T'ien'e

(Gök demektir. Chou'lar bahsinde bundan bahsedilecektir) ve sonra en yüce varlık, hükümdar Ti, Shang-ti'ye ibadetle bir nevi monoteizm yaratmışlar, diğer taraftan felâket getiren veya felâketlere mâni olan, görünmeyen âlemde Shang-ti'ye görünen dünyada ise kırallara veya mukaddes insanlara refakat eden böylece hamî bir vasıta oldukları düşüncesiyle 'Ruhlara' (Shen) ibadet etmişler ve böylece bu din -monoteizmle birlikte- politeist bir şekil almıştır. Bundan başka, dağlara, nehirlere ibadetle de animizme doğru yönelmiş olduğu yolunda tefsirler yapabiliriz kanaatindeyim.

Bu ruh (Shen) ve Ti ve Shang-ti'den başka eski Çinliler, insanların işleriyle fizik dünyadaki şeylerin arasında karşılıklı bir tesir olduğuna inanırlar. Bunları anlamak için türlü türlü fal metodları kullanmışlardır. Bütün bu fal metodları tarihçi-falcılar tarafından kullanılırdı. Bunlar sihirbaz sanatını iyi bilen insanlardı. Bu fal metodu 6 sınıfa ayrılmıştı¹⁸ :

I. Astroloji (T'ien-wen): Bu 28 yıldız camiasını tanzim için kullanılır ve 5 seyyare, güneş ve ayın hareketlerini tesbit eder. Felâket ve saadetin geliş haberini verir. Mukaddes kırallar bu yol ile memleketlerini idare ederler.

II. Almanak (Li-p'u): 4 mevsimi tanzim eder, güneş, ay, ve 5 seyyarenin devirlerini kaydeder. Böylece, soğuk ve sıcak, hayat ve ölümü düzenlemeğe çalışır. Bunun için mukaddes kırallar bu almanakları iyi muhafaza etmişler ve bununla felâketin ve saadetin gelişini anlamağa çalışmışlardır.

III. 5 unsur (Wu Hsing): Su, ateş, toprak, ağaç, maden ile ilgilidir. Bu 5 unsur daimî 5 faziletin esasıdır. Eğer bir kimsenin duyusu, anlayışı, görüşü ve konuşuşu karışıklığa maruz kalırsa, bu 5 unsur da bozulur ve 5 seyyarede değişiklik meydana gelir.

IV. Fal nebatları ve kaplumbağa kabukları: Bunlarla fala bakılmıştır. Bu şeyler fena, iyi olayların gelişini ve önemli meselelerin ne şekil alacağını anlamak için mukaddes insanlar tarafından kullanılmıştır.

V. Muhtelif şeylerin falı (Tsa Chan): Muhtelif olayların ve iyi kötü şeylerin olacağını incelemeğe yarar. Bununla insan geleceğini anlar. Bunlar arasında rüya da önemli bir usuldür.

¹⁸ I-wen Chih adlı katalogta (Chien Han Shu, k. 30 da vardır) bütün bu fal metodlarını bulabiliriz (bk. Fung Yu Lan, s. 26).

VI. Şekillerin sistemi (Hsing): Meselâ, bir ev yapmak, duvar inşa etmek gibi meselelerin halline yarar. Bu usûlde 6 hayvan (at, öküz, koyun, domuz, tavuk, köpek) kemiklerini kullanırlar. Bunların büyüklük küçüklükleri, kısalık ve uzunlukları da bahis mevzuudur.

Shang devrinde bu 6 metotla kemikler yoluyla fala bakmak çok önemli idi. Bunlar boğa ve kaplumbağa veya öküz kemikleri idi ki, bilhassa göğüs kemikleri tercih edilirdi. Kaplumbağalar da takdime için kullanılan değerli hayvanlardı. Zira kaplumbağa uzun ömür ve ölmezliğin sembolü idi. Anyang'daki kazılarda pek çok kaplumbağa kemiği bulunmuştur¹⁹.

Fala bakarken ne gibi törenler yapıldığı malûm değildir. Fakat bu törenlerin herhalde ata mâbetlerinde bir grup resmî falcılar tarafından yapılması, fakat kıralların kendi törenleri kendilerinin icra etmesi mümkündür.

Bu fal kemikleri beyzi şekilde yapılır ve cılâlanır. Sıcaklığın tesiriyle meydana gelen T şeklindeki çatlaklardan Çinliler yüzlerce sorularına cevaplar alıyorlardı. Şüphesiz bu sorular 'evet' veya 'hayır' ve 'iyi' 'kötü'den ibaretti. Sonra bu kemikler saklanır, doğru çıkıp çıkmadığı kaydedilirdi. Falcılar bu çatlaklardan mânalar çıkarırken kendi fikirlerini de ilâve ederlerdi.

Bu sorular muhtelif konularda idi. Şu şekilde bir sıra yapılmıştır :

1 – Kurbanlar : Hangi ruha kurban vermek, ne zaman, ne gibi hayvanlar, ne renk ve ne miktarda.

2 – Ruhlara muhtelif konularda (hastalık, harb, düşmanlar) tebligat yapıldı.

3 – Devlet ve diplomatik ziyafetler hakkında.

4 – Seyahat veyahut bir yere yerleşmek için. Seyahata çıkmadan önce hava şartlarının uygun olup olmadığı, geceyi yolda geçirilmenin iyi olup olmadığı.

5 – Balık avlama ve diğer avlar hakkında. Yalnız av avlamanın iyi olup olmayacağı sorulmaz, nerede yapılmasının uygun olacağı da sorulur.

6 – Harbde orduyu ne zaman yola çıkarmanın uygun olacağı ve ne zaman ve nerede savunma yapılacağı.

¹⁹ Bk. Creel: aynı kitap, s. 186-187.

7 – Mahsul hakkında: Mahsulün ve yıllık ziraatin ne derecede verimli olacağı.

8 – Yağmur, kar, rüzgâr ve sisin olup olmayacağı.

9 – İyi havanın olup olmayacağı. Fırtınadan sonra havanın ne zaman açılacağı.

10 – Hastalıklar ve iyileşmeler.

11 – Hafta (10 gün). Bu günlerin saadet veya felâket getirip getirmeyeceği.

12 – Muhtelif konular. Burada halkın ilâhlara danışmalarına dair sorular vardır ki çok önemlidir. Meselâ, diğer memleketlerle siyasi münasebetlerin ne olacağı, komşu devletlerle harb yapılmasının lüzumlu olup olmayacağı, dostluk tesis etmenin faydalı olup olmayacağı, kraliçenin bir erkek evlât doğurup doğurmayacağı gibi sorular bu bölüm içinde toplanmıştır.

Yine Çin kaynaklarından ‘Atalar kültü’nün de bu eski devirlerde yer almış olduğunu ve bugüne kadar çok geniş ölçüde geliştiğini anlayabiliyoruz.

Çinlilerin ‘büyük adamlarını’ bir ‘Ruh veya bir ‘ilâh’ derecesine yükseltme inancı ataperestlikten çıkmıştır. Onlara göre, ölümden sonra bir insanın ruhu hayatta olduğu gibi devam eder. Bu şekilde, imparator (Göğün oğlu) ölümden sonra gökte oturur, buradan memleketini korur. Bir prens ve Mandarın için de bu böyledir. Böylece hayatta mükemmel bir hami imparator, ölümden sonra da yine iyi ve hami bir hükümdardır. Bunun için ona ibadet ve dua edilir. Bununla beraber, ataları da ailesiyle daima ilgilidir. Onları mesut etmek veya mükâfatlandırmak hususunda yardımları olur.

Atalar kültünün iki istikametten geldiği düşünülmüştür :

1 – Esrarengiz bir korku ile ilgilidir.

2 – Doğrudan doğruya ölüye olan saygıdan doğmuştur denilebilir. Çinlilere göre, Atalar mezarlarında yatan, önüne takdimeler konan, cansız, kudretsiz cesetler değillerdir. öldükten sonra kudretleri duyulur. Açlık, sel felâketi, kuraklık, harb hep ataların memnun olmayışlarından ileri gelen cezalardır. Böylece atalara karşı olan hareketler, onlara karşı olan sevgi bağlılıklarından başka, onlardan korktukları için de olabilir. Shang’ların atalarından yardım istediklerini, onlara diğer ruhlardan çok kurban verdiklerini fal kemik-

lerinden anlıyoruz. Fakat burada sadece kiral ailesinin atalarından bahsedilmektedir. Halka ait bir bilgi bulamıyoruz.

Bu kurbanları kırallar, dedelerine, babalarına ve kardeşlerine sunuyorlardı. Bu törenler için özel evler vardı. Bu törenlerle ilgili olarak imparatorun evi tabu sayılıyordu. Ataların adları yerine 'gün' adı konuyordu. Bu herhalde onların doğduğu veya öldüğü günü göstermiş oluyordu.

İlk kraliçelere de kurbanlar veriliyordu. Buradan, belki çocuksuz kadınlara çocuk verebilmesi hususunda yardımı olur inancı vardı.

Bu kurban törenlerinde, ölü, en küçük torunu tarafından temsil edilirdi. Ona 'Shih' (ceset veya ölü çocuk) deniliyordu. Bu çocuk çok küçük dahi olsa herkes, hattâ imparator bile saygı gösterirdi. Törende bu çocuk giydiği elbiselerin aynısını giyer, önüne konulan takdimeden bir parça yerdı. Bu şekilde tören tamamlanırdı.

Chou devri (M.ö. 1050-247) ve daha sonraki devirlerde bu âdet kalkmış ve sadece ölü için konulan tabletler kalmıştı.

Atalara kurban takdimelerinden başka, yine ataları memnun etmek için yapılan diğer bir ibadet de dualardı. İki nevi dua vardır. Niyaz ve şükran. Birincisi daha ziyade zenginlik, uzun ömür, iyi mahsul içindir. Şükranlar ise ekseri iyi mahsul alındıktan sonra yapılırdı.

Bütün bu törenlerde, gerek kurban takdimelerinde ve gerekse dualarda insan samimî ve dürüst olmalıydı. Ancak bu şekilde ailesinin hayır duasını alabilirdi. Zaten bu insanın dışarıdan alabileceği bir duygu değil, içinden gelen bir arzu olmalıydı. Bir insanın ailesine saygı ve sevgisi olduğu için takdimeler vermesi gerektiği inancının bugün bile yerini muhafaza etmekte olduğunu görmekteyiz.

Atalara kurban sunmalarından başka eski Çinliler diğer tanrılara da kurbanlar verirlerdi. Shang sülâlesi zamanında verilen kurbanlar arasında en önemlileri hayvan takdimeleriydi. Bunlar öküz, koyun, tavuk, ve köpekti. Fal kemiklerinde bir nevi kuş (belki sülün) ve at kurban edildiği yazılmaktadır²⁰. Bu kurban hayvanlarının adedi çok önemli idi. 1-10 arasında değişirdi. Tipik bir kurban töreninde 2 domuz, 3 koyun, 5 öküz ve 50 köpek kurban edilirdi. Nadiren 50 köpek, 50 koyun ve 300 inek bulunabilirdi. Büyük takdimelerde

²⁰ Bk. Creel. Aynı kitap, s. 200.

ise 100 koyun ve 300 inek kurban edilirdi. Bazan da içki (meselâ 100 kap likör veya şarap), buğday, pirinç, mısır, ipek ve yeşim taşı sunulurdu. Bu takdimelerin verildiği yer mâbetti, ruhların evi mânasına gelirdi.

Bu takdimelerin verildiği zaman hakkında pek az bilgi vardır. Fakat tanrıların çoğu bereket tanrıları olduğu için bu takdimelerin ilkbaharda, mahsul almak için yapıldığı ve sonra sonbaharda şükranlarını bildirmek için yapıldığı kabul edilir.

Bu törenler birçok şekilde yapılmakta idi. Hayvan takdimelerinde hayvanlar ya kızartılır veya tamamen yakılırdı, yahut gömülür veya suya atılırdı. İçki takdimelerinde ise, içki yere serpilirdi. Shang fal kemiklerinde Huan nehri ve toprağa verilen takdimelerin yakıldığı ve atalara verilen takdimelerin ise gömüldüğü (toprak altında yatması dolayısıyla) kaydı vardır²¹. Bu takdimeler hazırlanırken fala bakılırdı. Takdimelerin verilmesinin uygun olup olmadığı, imparatorun bizzat burada bulunup bulunmaması gerektiği sorulurdu.

Bu törenleri idare eden rahip ve memurlar vardı. Fakat bunlar bildiğimiz mânada rahipler değillerdi; ve asla bir sınıf teşkil etmemişlerdi. Millet adına, imparator göğün en yüksek rahip ve memuru idi. Prens kendi ülkesinde, baba kendi evinde rahiplik ödevini yapıyordu. İhtimal falcı başı da bunlara nezaret etmiş olabilir.

Bu kurban törenlerinde insan verilir verilmediği meselesi yine münakaşa konusu olmuştur. Çinli bilginler, “Çin’de böyle bir şeyin mevcut olmadığı ve fal kemiklerinde görülen ‘Fa’ kelimesinin insan kurban edilmesi mânasına gelmesinden ziyade bir nevi dansı ifade ettiği” şeklinde tefsirler ileri sürerler²². Fakat Çince kaynaklarda görülen kayıtlar ve sonra hafriyat buluntuları bunun aksini göstermektedir. Meselâ Shih Ching’de şöyle bir olay anlatılmaktadır: “M.ö. 621’de Chin derebeyi Dük Mu ölmeden önce şöyle bir emir vermiş. ‘öldükten sonra devletin en kabiliyetli üç adamı kendisiyle beraber gömülecekti’. “Diğer bir kayıt da (Tso Chuan, 522 M.ö.), “7 nci ayda²³ P’ing-tzu, Chü’yü istilâ etti ve Keng’i aldı ve esirlerini Po She altarında kurban etti”²⁴.

²¹ Bk. Creel. Aynı kitap, s. 20.

²² Bk. Creel. Aynı kitap, s. 204-205.

²³ Bk. J. Legge. The She King, or the book of poetry. London 1871, s. 199-200.

²⁴ Bk. J. Legge. The Ch’un Ts’ew, with the Tso Chuan. London 1872, s. 629.

Buna benzer birçok kayıtlar olduğu gibi insan kurbanının Konfüçyüs zamanında da yapıldığını gösteren kayıtlar vardır. Daha sonra, Chin sülâlesinin (M.ö. 221-207) imparatoru Shih Huang-ti öldüğü zaman kendisiyle birlikte bütün haremının de gömüldüğü malûmdur. Muhtelif hafriyat sitelerindeki mezarlarda pek çok insan kemikleri ve kafatasları bulunmuştur. Shang sitesinin merkezinde bir mezarda ölünün yanında dikkatsizce atıldığı anlaşılan insan kemikleri bulunmuştur. Hou Kung sitesinde 1936'da yapılan bir hafriyatta büyük bir mezar bulunmuştur. Bunun bir kırala veya büyük bir devlet adamına ait olduğu açıkça görülüyor. Burada bir arabadan başka birçok eşya ve 30 insan kafası vardı²⁵.

Anderson, Fengtien eyâletinde, neolitik devre ait bir hafriyat yaptığı zaman, meydana çıkarılan bir mezar içinde hayvan kemiklerinden başka insan kafatasları ve kemikleri bulunduğunu ve böyle bir yerin dinî törenlere ait bir yer olduğunu ve burada insan kurban edildiğini kaydetmektedir²⁶.

Görülüyor ki, eski Çin cemiyetinde kurban törenlerinin önemi büyüktür ve insan hayatında önemli bir rol oynamaktadır. Zira kurban törenleri yoluyla anaya babaya sadakatini gösterdiği gibi halkına sulh sağlamağa çalışır. Bunlar ihmal edilirse refah ve saadet olmaz, memleket (derebeylik) bozulmağa yüz tutar inancı Çin, zihniyetinde kökleşmiş (bk. Kuo Yü, Chi Yü II. 2) ve hattâ bugün bile muhafaza edilmekte olduğunu görmekteyiz.

II. ÇİN'İN ÜÇ BÜYÜK DİNİ

(Taoizm, Budizm, Konfüçyanizm)*

Yukarıdaki bahislerde eski dinî inançları gördük. Burada eski Çin dininin ne şekilde değişmiş olduğunu ve Taoizm, Budizm ve Konfüçyanizm doktrinleriyle tamamlanarak, milyonlarca halkın ibadet ettiği esas şekline ne yolda girdiğini göreceğiz.

²⁵ Bk. Creel. Aynı kitap, s. 210-211.

²⁶ Bk. J. G. Anderson: Early Chinese culture. Bulletin of geological survey of China (1923), 5, 1. s. 16-17.

* Taoizm (Çin klâsikleri 1946) adlı kitabımızda ve "Konfüçyanizm ve Batı Demokrasisi" adlı yazımızda (Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi dergisi, 1953, cilt XI, sayı 2-4, Eylül) bu üç mezhebin felsefi cepheleri anlatılmış olduğundan, burada sadece bu dinlerin tanrıları, dinî törenleri üzerinde bilgi verilecektir.

Eskiden bu üç din imparatorluk tarafından resmî dinler olarak tanınmıştı. Bugün de Çin'de din hürriyeti vardır. Herkes istediği dini kabul eder ve hattâ bu üç mezhebe de girebilir. Bir Budist Çinli Taoist veya Konfüçyanist âyinlere iştirak eder ve ilâhlarına kurbanlar verebilir. Bu onlarca dinî bir ibadet olduğu kadar sosyal bir ödevdir.

Bu dinlerin kuruluş itibarıyla en eski ve yerlisi Taoizmdir.

a) *Taoizm : dinî inançlar :*

Taoizm, esasında bir din değil, bir felsefe bir metafiziktir. Daha ziyade ferdîdir. Fakat sonradan gerçek bir din şeklini almış, ve esas Taoizm prensiplerinden ayrılmıştır. Üç şekilde gelişmiştir: 1- Esas, yani felsefî Taoizm. 2- Sihirli Taoizm. 3- Dinî Taoizm.

Taoizmin kurucusu Lao-tzu'dur; ve yegâne eseri Tao-te Ching mistik, metafizik ve felsefî nazariyeleri içine alan bir kitaptır²⁷. Burada esas anlam 'Tao'dur. Yani her şeyin esasıdır. Tao'yı bilmek, her şeyi anlamak demektir. Böylece Tao bilginin hedefidir. Tao ile birleşmek bütün faaliyetlerin en üstün gayesi, ve beşer hayatının idealidir. Lao-tzu'nun bu fikirleri birçok kimseleri kendine çekti. Mademki Tao'da sükûnet var, ona sahip olan bir kimse bu dünyanın bütün güçlüklerini karşılayabilecektir. Şu halde, dağlara ormanlara çekilip münzevi bir hayat sürmek, her şeyden uzak kalmak en uygun bir yoldur. Tao ile her şeyi yapmak mümkün olduğundan Tao'ya sahip bu insanlar her şeyi yapmağa muktedir olabileceklerdir. İstedikleri zaman başka bir vücuda girebilecekler, bulutlarda, ayda, güneşte gezebilecekler düşüncesi hâkkim oldu. Bunun neticesi sihirli Taoizme bir adım atılmış oldu.

M.ö. 4 ncü yüzyılda Çin'de sihirbazlık sanatı çok ilerlemiş durumda idi. Bu arada Peng-lai, Fang-chang ve Ying-chou adaları (Po-hai yani Shantung ve Hopei'in doğusundaki deniz) keşfedildi.

²⁷ Tao Te Ching : Çinlilerce mukaddes olarak bilinen bu kitap, 81 bölümden ve 500 kelimeden ibaret, kısa kısa bahisleri havidir. Kitabın esasını teşkil eden "Tao" asıl ve mecazi anlamları içine almaktadır. Asıl mânâsına göre "Tao", "yol, gerçeklik, usul ve insanların takibetmesi gereken en doğru yol". Mecazî mânâsında ise, "kâinatın öncesi" demektir. "Te", fazilet, kemal, kudret mânâlarında kullanılmıştır. Ve daima Tao'yı takibeder ve Tao'nun insandaki tezahürüdür. "Ching" ise, klâsik kitaplara verilen addır. Bu kitabın adı bir bütün olarak tercüme edilememiştir.

Bu adalarda fanilerin oturduğu ve ölmezliği sağlayan bir takım otlar yetiştiği rivayeti ortaya çıktı. Bu adalara gitmek çok güçtü. Çinliler bunları uzaktan bulutlara benzetiyorlardı. Yanına yaklaşınca kaybolduğu veya kuvvetli bir rüzgâr çıkıp gemiyi geri sürükledikleri söyleniyordu. Birçok imparatorlar buralara heyetler gönderip faniliği sağlayan otları almak için emirler vermişlerse de sonunda her şey boşa çıkmıştı. Han sülâlesi (M.ö. 206. M.s. 220) imparatorlarında Wu-ti sihirli Taoizmle çok ilgilendi ve hattâ sihirbazlardan biri ona ebedî hayat iksirini temine çalıştı.

Zamanla Taoistik eserler de Taoizmin bir din haline gelmesine yardım ettiler²⁸. Burada tabiatın tabiat üstü olaylarından, beşer üstü kuvvete sahip insanlardan ve tabiat üstü varlıklardan bahsediliyordu. Bunların çoğu hayal mahsulü idi. Fakat o devrin inançlarında yer almış bulunuyordu. Halk bu poetik mahsulleri, ruhları birbirinden ayıracak kabiliyette değildi. Böylece birçok ilâhlar yaratıldı, Taoizm dini meydana geldi.

Bu din gerçek mânada bir politeist din idi. Burada ilâhlar ve ruhlar gerçek varlıklardı. Antropomorfik varlıklar olarak meydana çıkıyordu. Onlara ait masallar, hikâyeler büyük ölçüde yer alıyordu. Bunlar bugün bile hâlâ halk arasında canlı olarak yaşıyor ve modern Çin dininin inançlarının büyük bir kısmını teşkil ediyor.

Bundan başka, Taoistin mukaddes insanları, kendilerini kâinatın bütünü ile aynı görüyordu. Onlara hiçbir şey zarar veremezdi. Ve o karşı konulmaz bir kimse idi, bütün mahlûkatın üstünü idi. Tao ile beraber olduğu için tabiatın üstün kudretine sahipti. Yer gök gibi lütufkâr değildi (Tao gibi) ve emrindeki insanlar oyuncu gibi idi. Bu Taoist mukaddes insanlara Çinliler âdeta bir tanrı nazariyle bakıyorlardı; ve onlara da takdimeler sunuyorlardı.

b) İlâhlar, Lao-tzu :

Lao-tzu, aynı zamanda Taoizmin 'Üçlüler' (San-ch'ing) grubunun en önemli şahsiyetidir. Bundan sonra T'ai Shih ve Yü Huang Shang Ti gelir ki, bunlar tarihî kişilerdir.

Taoizm dininin kurucusu olan Lao-tzu da bir masal kahramanı olmuştur. Ona ait masallar şu şekilde anlatılmaktadır : "M.ö. 1358'de

²⁸ Bilhassa Chaung-tzu, Han Fei-tzu ve Huaı Nan-tzu gibi eserler halkın üzerinde derin tesirler yapmıştır.

Yü Nü (yeşim taşı kızı) adında bir genç kız bir erik ağacına dayanmış duruyordu. Birden ışıktan bir top dudaklarına düştü ve kız onu yuttu. Ve hemen hamile kaldı. 80 yıl sonra bir oğlan çocuk doğurdu. Lao-tzu (ihtiyar çocuk) adını aldı. Bir müddet sonra Lao-tzu, fani ol mayan bir şahsa giderek, hayatı uzatma sırrını öğrendi. Böylece yüzlerce yıl yaşadı. Sonra Hindistan'a giderek Budizmi kurdu".

T'ai Shih (Büyük başlangıç): Bu her şeyin başlangıcıdır. Ekseriya kâinatı yaratan P'an Ku ile identifiye edilmiştir. P'an Ku, ayı postu veya yapraklardan elbise giyen ve başında iki boynuzu olan bir cüce şeklinde tasvir edilir. Sağ elinde bir çekiç, sol elinde bir kalem tutar. Yanında adamları olarak anka kuşu, kaplumbağa, ejder, tek boynuzlu at vardır. Bazan elinde güneş diğer elinde de ay olarak göstermişlerdi²⁹. Dünyayı 18.000 yılda yaratmıştı. Nefesinden rüzgârlar, sesinden şimşek, sol gözünden güneş, sağ gözünden ay, kanından nehirler, saçlarından otlar, terinden yağmurlar ve üzerindeki haşarattan da insanlar yaratılmıştır.

Yü Huang Shang Ti: En sevilen ilâhlardan biridir³⁰. 'En yüce Yeşim taşı imparatoru' demektir. Shang-ti'nin popülerize edilmiş bir şeklidir. En eski zamanlarda Kuang-yen-miao-lo-ko adında bir kiralık vardı. Kiralık Ching-te (safî fazilet) karısı Pao-yüeh (kıymetli ay) çocukları yoktu. Taoist rahipleri sarayda âyinler yaptılar ve bir erkek evlât için niyaz ettiler. Hemen ertesi gün kraliçe bir rüya gördü. Lao-tzu bir ejder üzerine binmiş, kucağında bir çocuk taşıyordu. Kraliçe ona, çocuğu tahta varis olarak vermesi için yalvardı. Bir yıl sonra prens doğdu. Daha küçük yaşta iken fakirlere karşı merhametli ve kuvvetli bir şahıs olarak kendini gösterdi. Kiralık babası ölünce tahta geçti. Fakat bir müddet sonra tahttan feragat ederek Shensi'de P'u-ming'e çekildi. Hayatının sonuna kadar fakirlere yardım etti ve hastalara baktı. Öldükten sonra ilâh rütbesine yükseldi. Bir imparator kültü olmakla kalmadı aynı zamanda özel aile kültü olarak da kendisine takdimeler sunuldu. Daha ziyade yıl başında ibadet edilir. Doğum günü de yeni yılın 9 ncü gün tesit edilir.

Bu 'Mukaddes üçlüler'den başka, fani olmayanlar (Hsin) da Taoist panteonuna girerler. Bunlardan bilhassa 8'i çok popülerdir.

²⁹⁻³⁰ Bk. H. Peeters. Aynı eser, s. 27. W. Grube: Aynı eser, s. 101-102.

Her yerde resimlerine ve heykellerine raslanır. Bunlar 'Pa Hsin' (8 fani olmayanlar) denir. Bunların üçü şahsiyetlerdir.

1 - Chung Li-Ch'üan : En eskisidir. Sanat üstadıdır. Ve Yü Huang tarafından bir haberci olarak dünyaya gönderilmiştir. Bir tüy yelpaze veya kılıç bazan da şeftali (denizi geçmek için) ile gösterilmektedir³¹.

2 - Lü Tung-pin: Lü Tsu da denir. En önemli bir ilâhtır. T'ang hanedanı (M.s. 755-805) tarihine kadar yaşamıştır. Bir gün ona Chung Li-ch'üan göründü ve elkimya sırlarını, uzun hayat eksirini öğretti. Üstadından fethettiği sihirli kılıcı aldı ve ejderleri öldürdü. Dünyayı türlü felâketlerden kurtardı. Tao Te Ching'e bir komenter yazdığı söylenir³². Hastalara şifa veren bir ilâh olarak takdis edilir. Ekseriya elinde bir çocuk olarak, âlimleri, büyük şahsiyetleri de içine alan bir zürriyet senbolü olarak temsil edilmektedir.

Diğer bir efsane de Lü Tung-pin'in berberlerin patronu olduğunu anlatır : 'Ming sülâlesi (M.s. 1368-1644) imparatorlarından biri, kendisini iyi bir şekilde traş edecek bir berber bulamamıştı. Birkaç yüzyıldanberi mukaddes bir şahıs olarak ibadet edilen Li Tung-pin'in ilâhlığı imparator tarafından henüz tanınmamıştı³³. İmparatoru traş etmeyi teklif etti. Ve neticede ilâhlık rütbesine erişti. Fakat ona berberlerin patronu olarak ibadet edilmemiştir.

3 - Üçüncü tarihî şahıs da Han Hsiang-tzu'dur. T'ang devrinin meşhur Konfüçyanistlerinden Han-yü'ün yeğenidir. Amcası onu müzik ve Taoizm üzerinde daha esaslı çalışmalar yapması için teşvik etti. Bir gün amcası bir parça toprak alarak, bunu çiçekli bir kapla örttü. Bir müddet sonra kabı kaldı ve toprağın üzerinde iki çiçek bulunan bir nebat fişkırdı. Bunun üzerinde de Han-yü'nün bir gün sürgüne gönderileceği (hakikat olmuştur) altın harflerle yazılmıştı.

Han Hsiang-tzu, bir flüt ile gösterilir ve müzisyenlerin üstadı olarak takdis edilir.

4 - Li T'ieh-kuai : Demir koltuk değnekli Li demektir. Bir gün üstadı Lao-tzu-yi gökte ziyaret etmek istedi. Öğrencilerinden birine

³¹ Bk. W. Grube: Aynı kitap, s. 105. H. Peeters: Aynı kitap, s. 28.

³² Bk. W. Grube, s. 106. H. Peeters, s. 29.

³³ Taoist dininde, imparator bir kimseyi ilâh yapma veya ilâhı ilâhlıktan çıkarabilme kudretini haizdir.

yer yüzündeki vücuduna bakması için rica etti. Bu öğrenci, ruhun (P'o) kaçmaması için 7 gün bekliyecekti. Zira diğer ruh (hun) onun yerine geçebilirdi³⁴. Fakat 6 ncı gün, öğrenci annesi öldüğü için oradan ayrılmak zorunda kaldı. Ertesi gün Li geldiğinde vücudunu cansız buldu. Böylece başka bir vücut aramağa başladı. Nihayet. açlıktan ölmüş kambur bir dilenci vücudunu bulabildi. Lao-tzu ona sakat ayakları için bir demir koltuk değneği verdi. Bunun için Li T'ieh-kuai, demir koltuk değnekleri ve arkasında bir ilâç torbası ile tasvir edilir.

5 - T'sao Kuo-chiu: Sung sülâlesi (M.s. 960-1279) imparatorilerinden birinin erkek kardeşidir. T'sao'nın erkek kardeşi ölüme mahkûm edildiği zaman, o da sarayı terk etti. Chung Li ve Lu Tsu'dan Taoizmin gizli prensiplerini öğrendi. Aktörlerin hamisi ve başkanı olarak elinde 'saraya kabul tableti' ile temsil edilir.

6 - Chang Kuo-lao: İhtiyar bir adamdır. Beyaz bir katıra binerek, hergün binlerce mesafe yol alır. Seyahatinin sonunda katırı bir kâğıt gibi katlayıp para çantasına koyar. Tekrar binmek istediği zaman bu kâğıdın üzerine su serper ve katır eski halini alır. O, bazan katırına ters binmiş olarak ve elinde ölmezliğin senbolü olan anka kuşunun bir tüyü veya bir şeftali dalı ile gösterilir.

7 - Ho Hsien-ku: Elinde nilüfer çiçeği veya şeftali tutan bir genç kız olarak tasvir edilir. Nilüfer çiçeği açık kalpliliğin, şeftali ise ölmezliğin timsalidir³⁵. Bu genç kız aynı zamanda bayanların hamisidir.

8 - Lan Ts'ai-ho: Bu ilâh, bir sepet çiçek taşıyan bir genç kız olarak gösterilir. Çiçekçiliğin hamisi olarak bilinir.

Bütün bu ölmezler, K'un-lun'da (Tibet'in kuzeyinde bir dağ) Hsi Wang'mu'nun (batının ana kraliçesi) bulunduğu yerde yaşarlar. Bu aynı zamanda ölmezlerin de kraliçesidir. Sarayı bu dağ üzerindedir. Saray altın ve kıymetli taşlarla süslüdür. İçeride kıymetli taşlardan yapılmış bir çeşme vardır. Ölmezler burada yıllık ziyafetlerini verirler. P'an Tao Hui adını taşıyan bu ziyafet (şeftaliler ziyafeti)

³⁴ Çinliler iki ruh kabul ederler. Birisi bedene hayatiyetini veren ruh yani, can (P'o), diğeri de esas ruh (Hun)dır. Hun vücudu terkedebilir. İnsan yaşayabilir. Fakat P'o vücuttan ayrılırsa o insan ölür.

³⁵ Bk. G. Grube : Aynı kitap, s. 111.

H. Peeters, s. 31.

maymun dudağı, ejder böbreği, ankanın nühai şevkisi ve bahçeden toplanan şeftali ikram edilir ve oradakilere böylece uzun ömür sağlanırdı. Batı kraliçesinin doğum günü de burada kutlanırdı Yüeh kiralığında M.ö. 400 lerde kendisine bir altar dikilmiştir ³⁶.

Burada yaşayan bu ölmezler, ara sıra onlara bağlı olanlara saadet getirmek için bu dünyaya inerler ve Peking'in güney-batısına Po-yün-kuan'a (beyaz bulut mâbedi) gelirler. Burada diğer ilâhlar da toplanır. İkinci ayın 9 ncü gününde halk burasını ziyaret eder. Bu ölmezlerin aralarında dilenci, genç kız veyahut bir mandarin olarak dolaştığına inanırlar. Bayramlarda bu 8 ilâhın resimleri duvarlara asılır, çocuklara da hediye edilir.

Bunlardan başka diğer önemli bir ilâh da Ch'eng Huang-yeh, 'Şehir ilâhı'dır. Bu ilâh o şehir halkını türlü felâketlerden korur. Şehrin yağmura ihtiyacı olduğu zaman bu ilâhı kızgın güneşe çıkarırlar, susuz bırakırlar. Kendilerine yardım etmediğini görünce de azlederler.

Şehir ilâhı yalnız bir hamî değil, aynı zamanda diğer dünyada halka yardım edecek bir hâkimdir. Halkın bütün iyi işlerini 'Göğe,' kötü işlerini de 'Cehennem ilâhına' bildirir. Bu cehennem, Szuchuan-da Feng-tu-hsien'e yakın yüksek bir dağ altında olduğu rivayet edilir ³⁷.

Mâbetlerde, şehir ilâhının heykeli bir taht üzerinde imparatorluk elbisesi giymiş olarak tasvir edilir. Yanında peykerlerinin imajları bulunur. Bunlar elinde kitap, kalem bulunan kâtiplerdir ki, halkın isteklerini kaydederler. Bunlardan başka, öküz kafalı, at yüzlü iki muhafız vardır. Ucu üç çatalı bir âsa taşırlar. Bununla kötü ruhların içeri girmesine mâni olurlar. Bunların yanında iki de casus vardır. Birisine 'Beyaz başkan' denir, elbiseleri beyazdır. Defterine cezalıların adlarını yazar. Diğerine 'Siyah başkan', 'Cüce şeytan' denir. Diğer taraftan P'an-kuan denilen iki hâkim bulunur. Bunların yanında 4 yardımcı bulunur. Birisi, günün, diğeri ayın, yılın ve saatlerin müşaviridir. Kapının bir tarafında beyaz bir at, diğer tarafında da kırmızı bir at vardır.

Esas holün arkasında bir veya birkaç oda daha vardır ki, ilâhlara ve onların ailelerine aittir. Burada ilâhın karısının hizmetçileriyle

³⁶ Hsi-Wang-Mu : Barbar kabilesi olarak da tercüme edilmiştir (Chavannes, *Mémoires Historiques*, II, s. 7).

³⁷ Bk. Peeters, s. 33.

birlikte imajları bulunur. Yılda iki defa bu özel daireler halka açılır. Birisi yeni yılda, diğeri de ilâhın doğum günü olan 7 nci ayın 24 ncü gününde.

Yeni gelen mandarinler evvelâ burada misafir edilirler. Sıkıntıda olan bir mandarin buraya gelir, birkaç gece kalır, ilâhlardan yardım ister. Bu yardımın neticesini rüyasında görmeğe çalışır.

Şehir ilâhının da bir mandarin gibi mühürü vardır. Nefritten yapılmıştır. Şehrin valisi tarafından saklanır. Bu mührün baskısı halk tarafından muska gibi taşınır. Hastalara da bu mühür verilir. Doğum gününde vali bu ilâha yeni elbiseler giydirir, yüzünü kendi elleriyle yıkar. Bu doğum günü eskiden olduğu kadar bugün de çok kutlanır.

Diğeri sevilen bir ilâh da harb ilâhı 'Kuan-yu' veya 'Kuan-tı'dır. Bu da tarihî bir şahsiyettir. Shansi'de Chien-chou'da (Chienliang) M.ö. 162'de doğmuştur³⁸. Han sülâlesinin sadık bir müdafii idi. Fakat onu sukut etmekten kurtarmamıştır. Âsiler tarafından yakalanarak başı kesildi. 12 nci yüzyılda 'Haro ilâhı' olarak takdis edildi. 1574'te de Ti yani, ilâhların en yüksek rütbesini aldı. Her yerde onun imajlarına raslanır. At üzerinde tasvir edilmez, yerde oturmuş Ch'un Ch'iu (ilkbahar sonbahar analleri) okurken gösterilir. Kitapla beraber gösterilmesi dolayısıyla bilginler onu bir 'Harb ilâhından' ziyade bir 'Edebiyat ilâhı' olarak kabul ederler. Kuan-yü'nin yanında oğlu Kuan-p'ing ve silâhlı bir vaziyette kardeşi Chou Ts'ang durur. Oğlu elinde namzetlere verilecek bir akademik başlık tutar.

Edebiyat ilâhı 'Wen Ch'ang'dır³⁹. T'ang hanedanı zamanında Szuchuan'da yaşamıştır. Asıl adı Chang Ya'dır. Önce bir yıldız ilâhı sonra da 'Edebiyat ilâhı' olarak takdis edildi. Birçok mâbetlerde bir yeri olduğu gibi Konfüçyüs mâbedinde de bir altarı bulunur. Bu ilâha ekseriya soğan takdim edilir⁴⁰.

³⁸ Bk. Peeters, s. 35.

³⁹ Bu ilâhtan başka diğeri bir "Edebiyat ilâhı" da vardır. Chu I (kırmızı paltolu bay) denir. Asıl adı bilinmiyor.

⁴⁰ Soğan Çince Sung demektir ve "Akıllı" kelimesinin transkripsiyonudur. Çocuklar doğduğu zaman akıllı olsunlar diye 3 gün soğanla banyo edilirler. Okula başladıkları zaman da öğretmene soğan hediye ederler (Peeters, s. 36).

Bunun yanında yıldız ilâhı olarak K'uei Hsing' bulunur. Bu da edebiyat ilâhı olarak takdis edilir, ekseriya çirkin bir maymun şeklinde tasvir edilir. Özelliği, bir kalem ve bir altın değnek taşımasıdır.

Taoist panteonunun en sevilen ilâhları bunlardır. T'ang ve Sung hanedanları zamanında yaşamış olmaları bu devirde Taoizmin çok popüler olduğunu gösterir.

c) *Rahipler* :

Taoizm felsefesinin esasını teşkil eden 'Tao'nun gerçek mânasının ve sonra diğer esaslı unsur olan Wu-wei (bir şey yapmamak, hareketsiz kalmak) anlamının yanlış anlaşılması birçok tefsirlere yol açmış, bu suretle inzivaya çekilen keşişler, müfrit zahitler meydana gelmiştir. Halbuki müspet bir maksada ve muayyen bir ülküye erişmek için sükûneti ve hareketsizliği temin gayesiyle ortaya konan bu Wu-wei anlamı ahlâkî bir prensipten başka bir şey değildi.

Lao-tzu, dünyadaki bütün fenalıkların, ihtirasların, karışıklıkların hep öğretilen şeylerden ileri geldiğini kabul eder. İşte ihtirasları uyandıran şeyleri öğrenmektense, kendini dinlemeli ve mümkün olduğu kadar huzur ve sükûnete kavuşmalıdır. İnsan ancak bu şekilde ezeli kemale (Te) erişebilir. Bunun yegâne çaresi Wu-wei'dir⁴¹.

İnsan düşüncesiyle faaliyete geçmeden önce hareketsiz olarak (Wu-wei yaparak) tabiat kanunlarına (Tao'ya) kendini uydurabilir ki bu durumda hayat her bakımdan ideal ve güzel olur. Tabiat kanunları her bakımdan kudretlidir. İdeal bir kimse bunlara kendini uydurabilen bir kimsedir⁴².

Böylece Tao'ya kendilerini uydurmak isteyen insanlar cemiyet hayatından uzaklaşmışlar ve birer zahit yani 'Tao-shih' olmuşlardır. Bunlar aile hayatına karışmazlar, ömürlerinin sonuna kadar bekâr kalmağa mahkûmdurlar. Daima mâbet ve manastırlarda yaşarlar. Siyah veya gri renkte elbise giyerler ve saçlarını bir düğüm halinde başlarında toplarlar.

Bu Tao-shih'lardan başka birçok Kung-shih'ler vardır. Bunlar oldukça serbesttir. Evlenebilir, cemiyet hayatına girebilirler. Resmî elbiselerini ancak tören esnasında giyerler. Ödevleri, şeytanları, cinleri zararsız ve kuvvetsiz bir hale koymaktır. Hasta olan bir kim-

⁴¹ Bk. Lao-tzu. Tao Te Ching; bölüm XXIX.

⁴² Bk. Lao-tzu. Tao Te Ching; bölüm XXIX-XXXVII-XLIII.

seye bunlar çağırılır. Hastanın içine girmiş olan fena cinleri kovmağa çalışırlar. Kokular yakarak dualar okurlar. Bir tavuk alırlar, başını keserek kanını odaya serperler. Ateşte biraz tuz veya pirinç atarlar. Bundan başka sihirli bir kelimeli bir kâğıdı evin damı üzerinde yakarak küllerini suya atarlar ve bu suyu hastaya içirirler. Böylece hastayı iyi etmeğe çalışırlar. Bunların başına T'ien-shih denir ki, Yü Huang Shang Ti'nin yer yüzündeki temsilcisidir. Chang Tao-ling'in neslinden geldiği kabul edilir⁴³. Yer yüzündeki diğer ilâhları da murakabe eder. Şehir ilâhı ödevini yerine getiremediği zaman, onu azleder ve yerine başka birini bulur. Fakat bulduğu kimseleri törenle imparator bir meclis huzurunda seçer. Burada, T'ien Shih'nin baş rahipten başka bir şahıs olmadığını görüyoruz. Halbuki çok daha eski zamanlarda, kurban törenlerini idare edecek memurlar varsa da yine rahiplik sınıfı diye bir teşekkül yoktu. İmparator, memleketinin (göğü temsil etmek üzere) en baş rahibi idi. Prens kendi ülkesinin, şef klanının, baba da evinin rahibi sayılırdı. Bu fikir bugün bile Çin'de hâkimdir. Budizm Çin'e girmesiyle Budist rahipleri gibi Taoist rahipler de bu dinde yer almış ve rahiplik sınıfı meydana gelmiştir.

d) Mâbetler ve dinî törenler :

Taoist mâbetleri her şehirde pek çok görülür. Büyük Taoist mâbetleri Lu Chi denilen bir müdür tarafından idare edilir. Bu 3 yılda bir değişir. Küçük mâbetlere o civar halkı bakar. Kokular yakar ve takdimelere nezaret ederler. Mâbetlere ait masraflar o memleket halkı tarafından ödenir.

Bu mâbetlerin kapılarında iki büyük resim asılıdır. Birisi ruhların en büyük düşmanı olan kaplan resmidir. Diğeri ise kuyruğu ejder, bir ayağı fil ayağı, diğeri kaplan, pars ve aslan ayağı olan bir unikorndır. Bu da ruhların hiç sevmediği bir hayvandır. Bu iki resim, kötü ruhları içeri sokmaz ve onların takdimeleri almalarına mâni olur.

Taoist mâbetler, bütün Budist ve bilhassa Lamaist mâbetler gibi süslü değildir. Bir Taoist mâbedin kırmızı kapısında ve sonra yine kırmızı sütunlar üzerinde büyük yaldızlı harflerle Lao-tzu'nun kitabından alınmış sözler yazılmıştır : "En yüksek ve mükemmel insan

⁴³ Chang Tao-ling, sihirli Taoizmin kurucusudur. M.ö. 34'de Hang Chou'da doğmuştur.

yalnız Tao'yu takip eder" "Büyük Tao her yerde mevcuttur", "Tao tabiatı maydana getirmiştir".

Salonun orta yerinde camdan bir hücre içerisinde Lao-tzu'nun insan büyüklüğünde bir heykeli bulunur. Önündeki altarda daima kokular yakılır. Daha içerdeki salonda 8 ilâhın heykelleri bulunur. Bunlar renklidir.

Yeşim taşı imparatorunun mâbedinin büyük salonunda, bu ilâhın insan büyüklüğünde renkli bir heykel durur. Sağında güneş solunda da ay ilâhlarının heykelleri vardır. Önlerinde kokular yakılan ve takdime sunulan altarlar konmuştur.

Mâbetlerin iç ve dış duvarlarında, hattâ mâbede yakın tepelerin üstünde ve sonra evlerin kapı ve duvarlarına 'Pa-kua' (8 diagram) denilen ortası siyah, etrafı beyaz yuvarlak bir şekil resmedilmiştir. Siyah kısım 'Ying', karanlığın, yerin ve dişiliğin, beyaz kısım ise aydınlığın, göğün ve erkekliğin senbolüdür⁴⁴. Bu şekil aynı zamanda halk tarafından 'iyi talih' senbolü olarak kullanılır.

Taoist mâbetlerde tören sabah erken saatlerde başlar. Rahipler evleri dolaşırlar ve muska dağıtırlar. Buna mukabil ilâhtan istediklerini bildiren kâğıtları toplarlar. Bu kâğıtlarda adres, ad, doğum tarihi yeri yazılıdır. Mâbette baş rahip evvelâ ilâhı takdimeleri alması için davet eder. Sonra elindeki kâğıtlardan adları okur ve ilâhtan bu istenilen şeyleri vermesi için dua eder. Baş rahip bu duayı yaparken asistanları da tahta davulları çalarlar⁴⁵. Bundan sonra baş rahip muhtelif takdime kaplarını (içki olarak şarap, kızarmış tavuk) ilâha sunar. Mâbedin müdürü de aynı şekilde takdimde bulunur ve böylece tören sona erer. Sonra kapıdaki iki kâğıt resim, bu dua kâğıtları ve özel olarak bastırılmış para kâğıtları yakılır ve ölenlerin ruhuna gönderilir.

Büyük mâbetlerde ziyafetli âyinler yapılır. Ekseriya öğleden sonra olur. Bunu müteakip temsiller de verilir. Fakat bu temsillerin

⁴⁴ Pa-kua, Taoizmin mistik bir senbolüdür. Dünyamızın 8 unsurunun (şimşek, ateş, toprak, su, dağ, rüzgâr, deniz, gök) faaliyetiyle idare edildiğini gösteren felsefî düşüncesün bir ifadesidir.

⁴⁵ Taoist mâbetlerde bu davullardan başka, yine törenlerde kullanılan ve Konfüçyanist, Budist mâbetlerinde de görülen gonk, çan ve Cheng (bir nevi kanun) de vardır.

dinle bir ilgisi yoktur. Daha ziyade oradaki halkı iyi vakit geçirtmek için yapılmıştır.

Bu mâbetlerde yapılan diğer bir tören de mâbedin idarecisinin yeniden tâyini törenidir. Müdür (Lu Chu), özel bir elbise, külâh şeklinde bir şapka giyerek elinde bir buhurdanlıkla mâbede gider. Önce ilâha takdimmeyi sunar, sonra yeni müdür namzedini takdim eder; ve bu namzedin kabul edilip edilmediğine dair tekrar tekrar fala bakılır. Müspet cevap alınınca yeni müdür buhurdanlığı (şeref senbolü olarak evrakı, kasayı teslim alarak törenle evine götürülür.

Bu Taoist mâbetler dinî bir merkez olmakla beraber, büyük tüccarların toplandığı ve seyyahların gecelediği bir yerdir. Bugün bile aynı vazifeyi görmektedir.

a) *Konfüçyanizm (Ju Chiao)* ⁴⁶

Konfüçyüs felsefesi, Lao-tzu'nunkinden daha başka bir cephe gösterir. Konfüçyüs, felsefesinde metafiziğe yer vermemiş, daha ziyade siyasî, ahlâkî ve sosyal bir çöküntü içinde olan cemiyetin, devletin islâhı durumunu düşünmüştür. Geçmişteki fikirleri, gelenekleri, âyinleri nakletmiş, bunlarla halka iyi misaller vermek istemiştir.

Konfüçyanizm mezhebi de gerek öğrencilerinin yeni fikirleriyle gerekse dıştan gelen dinî tesirlerle yine bu esas prensipler içinde gelişmiş ve cemiyette bugünkü yerini almıştır. Konfüçyüsün dine ait görüşleri pek açık değilse de, dine karşı bir inancı olduğunu görebiliyoruz. Ona dinsiz değil, fakat dâhî bir insandı diyebiliriz. Onun dayandığı klâsik eserlerde (Shih Ching ve Shu Ching) çok defa bahsi geçen, sonra kendi devrinde şahsî bir varlık olarak kabul edilen Ti veyahut Shang-ti ve diğer ruhlardan, ilâhî kuvvetlerden asla bahsetmemiştir. O, daha ziyade 'T'ien' ile ilgilenmiştir ve bundan sık

⁴⁶ Ju Chiao: Bilginler akidesi veyahut kültür anlamına gelmektedir. Konfüçyanizm karşılığı olarak ele alınmıştır.

Shang sülâlesi zamanında zihirbazlıkla uğraşan rahip sınıfı vardı. Bunlar sülâle sona erdikten sonra dağıldılar. Chou sülâlesi zamanında bunlar her nevi törenler için kullanıldı ve bunlara "Ju" denildi Konfüçyüz bu Ju sınıfından faydalanmış ve törenleri, âyinleri akidesinde en önemli unsur olarak kullanmıştır. Bu kelime onun devrinde tahsil görmüş, san'ata önem veren ve daha ziyade bilginlere verilen bir ad olmuştur. Bir Konfüçyanist için tam olarak bir çince kelime karşılığı yoktur. Böylece, Ju terimi de bilhassa Konfüçyüsten sonra Konfüçyüs ekolüne dahil olanlar mânasında kullanılmaya başlandı.

sık bahsetmiştir⁴⁷. Ona göre 'T'ien' şahsî olmayan ahlâkî bir kuvvet, en yüce varlık ve tabiatın nizamı ve kendisi idi. Kendi devrinde anlaşıldığı gibi insanların hareketlerini takibeden ve her şeyi gören atalarının kollektif bir adı da değildi. Lun Yü'de bahsettiği gibi 'T'ien' saf bir kök anlamından ziyade hâkim bir idareci, her şeyin üstünde bir varlık (yaratıcı-Allah) idi⁴⁸.

Lun Yü'de aynı zamanda 'T'ien-ming' terimine de raslıyoruz. T'ien üstün bir varlık olduğuna göre 'T'ien-ming' veyahut sadece 'Ming', bu üstün varlığın iradesi, emri mânalarına gelmektedir⁴⁹. Yani Konfüçyüs T'ien'i ilâhî bir ide (Allah) 'T'ien-ming'i de 'mukadderat' olarak kabul ediyor ve inanıyor diyebiliriz. Fakat o bunlar üzerinde fazla durmamış ve T'ien'i içinde bulunduğu bozulmuş cemiyetin islâhı için etik bir kudret olarak ele almış ve ahlâkî prensipler kurmuştur ki, bunlar yalnız Çin'in değil bütün dünya nizamını sağlayacak prensiplerdi.

Lao-tzu'nun akidesinde olduğu gibi Konfüçyüs felsefesinde de diğer esaslî anlam 'Tao'dur. Bu terim Konfüçyüsten önceki edebiyatta pek çok defalar geçmiştir. Bu eski eserlerde 'Tao', yol ve nadiren de hareket tarzı, anlatmak ve hareketlerin cerayanı mânalarında kulla-

⁴⁷ Konfüçyüs'ün T'ien'i için bk. Lun Yü, bölüm III, 13-24, V. 1, VI. 26, VII. 22, VIII. 19, IX. 5-7, XI. 8-9, XII. 5-10, XIV. 37, XVII. 19, XIV. 25, XX. 1-14.

⁴⁸ Lun Yü'de "T'ien" kelimesi şu şekilde kullanılmıştır : Bölüm III. 13: "T'ien'i gücendiren bir kimsenin başka bir duası olamaz". Bölüm III 24: "T'ien üstünüzü (beni) kullanıyor". Bölüm V. 12: "O (T'ien) insanın tabiatı ve göğün yolu üzerinde bir şey söylemiyor". Bölüm VI. 26: "T'ien beni reddedebilir mi?". Bölüm VII. 22: "T'ien içimde olan fazileti yarattı". Bölüm VIII. 19: "Yalnız muhteşem olan T'ien'dir". Bölüm IX. 5: "Eğer T'ien bu gerçeği yok etmek isteseydi". Bölüm IX. 11: "T'ien'i aldatabilir miyim?". Bölüm XI. 8: "T'ien beni mahvediyor". Bölüm XII. 5: "Zenginlik T'ien'e bağlıdır". Bölüm XIV. 37: "T'ien'e karşı bir şey söyleyemiyorum, T'ien beni bilir". Bölüm XVII. 19: "T'ien konuşur mu? T'ien bir şey söyler mi?". Bölüm XXX. 21: "T'ien karar verdi".

⁴⁹ Lun Yü'de "T'ien-ming" veya "Ming" şu mânalarda kullanılmıştır: Bölüm II. 4: "50 yaşında "T'ien-ming"i öğrendim (kader)". Bölüm VI. 2: "Onun T'ien-ming'i azdı (ömrü azdı)". Bölüm IX. 1: "Üstadın nadir konuştuğu konulardan biri "Ming"dir" (göğün emri)". Bölüm X. 13: "Prens'in 'Ming'i (emri)". Bölüm XI. 6: "Ming'i azdı (tâyin edilmiş zamanı)". Bölüm XII. 5: "Kararlaştırılmış Ming (emir)". Bölüm XIII. 20: "Prens'in Ming'i (emri, ödev)". Bölüm XIV. 9: "Hükümetin Ming'i (tebliği)". Bölüm XVI. 88: "T'ien-ming'den korkar (göğün emrinden)".

nılmıştır⁵⁰. Lun Yü de ise, 'prensipler, yol, hareket tarzı, vazife, kaide, tasnif, idare etmek, doktrin, iyi hükûmet, fena hükûmet, şekil gibi 80 kadar mânayı içine almaktadır⁵¹.

Burada 'Tao' daha ziyade sosyal bir mânada kullanılmıştır. Yani, fertlerin ve hükûmetin ve hattâ bütün dünyanın takip etmesi gereken ideal yoldur. İnsanlar veyahut imparatorluk Tao'ya sahip veya tabi olursa her şey yolunda gider düşüncesi yer almıştı. Bunun ilk bakışta belki metafizik bir anlam taşıdığı kabul edilebilir. Konfüçyüs, felsefesinde metafiziğe asla yer vermemiştir. Fakat Taoistik fikirler ve sonraki Çin düşünüşünden alınan yeni unsurlarla Konfüçyanizm daha başka bir yolda gelişmiştir. Bu görüşe göre, 'Tao aynı zamanda gök yüzündeki yıldızların yolu ve tabiat olaylarının kanunî gidişidir. Gök ve gökteki olaylar bu kanuna göre hareket eder. "Bu teori insanlara da tatbik edilebiliyor". Yani, "Göksel olaylar, bu Tao denilen tabiat kanununun gidişine göre hareket ediyorsa, insanların hayatı da öylece bu göksel olaylara uygun olarak geçmelidir. Bunun için insanlar hayatlarını göksel bir nizamın ifadesi olan 'Li' denilen tören ve âyinlere göre tanzim etmelidir⁵².

⁵⁰ Shih Ching, s. Bahis. 52, 55, 151-155-156, 160-161. Shu Ching, 33 338, 477, 558, 567.

⁵¹ Tao için bk. Lun Yü: Bölüm I. 1: "Memleketi idare etmek. 11. Babasının yolu 14. Prensip sahibi insanlar". Bölüm II. 3: "Eğer insanlar (halk) kanunlarla (Tao ile) idare edilirse. "6." Bu garip doktrin (Tao) üzerinde çalışma gerçekten orucudur". Bölüm III. 16: "Bu eski tarzdır (Tao). İmparatorluk uzun zamandan beri gerçek ve doğru prensiplerden (Tao) uzak kaldı". Bölüm IV. 9: "Bilgin insan kendini gerçekliğe (Tao'ya) verirse. 1. Eğer o en gerçek yolda (Tao'da) elde edilebilirse". Bölüm V. 15: "O üstün bir insanın dört vasfına (Tao) sahipti. 20. Memlekette iyi emirler (Tao) verildiği zaman". Bölüm VII. 6: "Ödevlerin yolu". Bölüm VIII. 13: "Onun hareket tarzı mükemmeldir". Bölüm IX. 11: "Yol (Tao) üzerinde ölecek miyim?" 26. En üstün mükemmelliği yaratmak". Bölüm XI. 13: "Doğru olan şey". Bölüm XII. 23: "Onu nazik bir şekilde idare et". Bölüm XIV. 1: "Bir memlekette iyi bir hükûmet olursa. "30."Üstün insanın yolu. Bu senin söylediğin (Tao) şeydir". Bölüm XV. 31: "Üstün insanın hedefi gerçekliktir, kaide bu mudur?". Bölüm XVII. 6: "Bir insan iyi bir şekilde terbiye (Tao) edilirse". Bölüm XVIII. 2: "İnsanlara doğru yolda hizmet etmek". Bölüm XX. 25: "Mukaddes insanların koyduğu kanunlar (Tao)".

⁵² Li kelimesi esas itibarile bir kurban kabının piktografıdır. İlk devirlerde olduğu gibi bugün dahi kurban mânasına gelmektedir (bk. H. G. Creel. Confucius The Man and the myth London 1951, s. 91). Buradan kurban törenlerinde yapılan âyinleri ve sonra "Uygun hareketler" anlamını da içine almıştır. Fakat Konfüçyüs

Böyle olduğu takdirde hayat dünya yüzünde her bakımdan güzel ve ideal olacaktır. Ancak böyle bir ahenk insanı saadete ulaştıracaktır (bk. Yüeh Chi: Bölüm I, II, III).

Burada yine tabiat felsefesinin izleri sezilmektedir. O devirde Çin'de mevcut ve kuzey kavimlerinden gelen gök dininin unsurlarını içine almış olduğunu, bunun neticesi gök kültünün bu felsefede hâkim bir yer aldığını görüyoruz. Bundan başka imparator devlet reisi olmakla beraber 'Göğün-oğlu' (T'ien-tzu) sayılır. Böylece en yüksek aile şefi sayılan imparator, babası olan gök için ibadet edecek ve kurbanlar verecektir ki, patriarkal bir aile nizamı ile gök dini arasında bir bağ meydana gelmiş oluyor. Böylece Konfüçyanizmde gök dini, aile sistemi ve devlet sistemi bir birlik haline gelmiştir. Bunun neticesi Konfüçyüs akidesi de gök dininin bir genişlemesinden ileri gelmiştir diyebiliriz.

Konfüçyüs felsefesinde 'Li' denilen tören ve âyinlerin lüzumu ve sonra müziğin önemi belirtilmiştir ki, bu felsefede 'Ju'larla gelen formalistik unsurların yer aldığını görüyoruz. Konfüçyüs bu noktaları esas tutarak felsefesini genişletmiştir⁵³.

Konfüçyüs'e göre, tören ve âyinler karakteri yapan kaidelerdir. Müzik yoluyla da insan kemale erişir (bk. Lun Yü. VIII. 8). Fazileti olmayan bir kimsenin tören ve âyinlerle ne ilgisi olabilir? Fazileti yoksa müzikle nasıl ilgilenebilir (Lun Yü: III.3). Törenler olmazsa saygı sıkıcı bir hareket olur. Tören kaideleri olmazsa ihtiyat korkaklık, cesaret ihtilâl ve doğruluk kabalık haline gelir (Lun Yü: VIII.2). Tören ve âyinleri zamanında yerine getiren ve müziğe bağlı bir kimse mükemmel bir insandır (Lun Yü: XIV.13) (Lun Yü: XV.17). Tören kaidelerini öğrenmezsen şahsiyet sahibi olmazsın (Lun Yü:

"Li"nin dinî önemini ve mânasını nazarı itibare almyarak, bunu öğretiminde sosyal bir terim, yani "Uygun hareketler" anlamında ele almıştı.

⁵³ Müzik: Konfüçyüs zamanında sadece aristokratların meşgul olduğu bir sanattı. Birçok saray törenleri müzikle beraber yapılırdı. Müziğin eğitim üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ilk defa Konfüçyüs ortaya koymuştur.

Yüeh-chi (Müzik hakkında notlar): Konfüçyüs tarafından yazılmamışsa da Konfüçyanistlerin el kitabı olmuştur. Li (tören ve âyinler) ve müziğin insan üzerindeki tesirinden bahseder. Bu kitabın metni, M.s. 2 nci yüzyılda derinlenmiş ve Li Chi'ye (törenler kitabı) konmuştur.

Li-chi, (törenler kitabı): Asillerin hayatta ne şekilde hareket etmeleri icabetiğeder. 5 klâsik kitaptan biridir.

XVI.13). Üstün insan kendini bilgiye verir ve törenlere bağlı kalır, sınırı aşmaz (Lun Yü: VI.25).”

Görülüyor ki, Çin aristokrasisinin gelenekçi sanatı olan ‘Li’ (tören ve âyinler) Konfüçyüs’ün maksadına uygun gelmiş ve onu kendi anlayışına göre geliştirmiş ve önemini belirtmiştir. Konfüçyüs’ten sonra bu terimlerin işlenmiş olduğu sonraki Konfüçyanistlerin eserlerinde görülüyor⁵⁴.

Yüeh-chi, tören ve müzikten şu şekilde bahsetmiştir : “Törenler insanların amaçlarını doğru yola götürmek, müzik ise seslere ahenk vermek içindi (Yüeh-chi: Bölüm I). Törenler halkın dimağını islâh etmiştir. Müzik ise seslerini ahenkleştirmiştir. Müziğin hâkim olduğu yerde bir yakınlık vardır. Müzik içten, törenler dıştan gelir. Törenler dıştan gelmekle kültürü vücuda getirir. En yüksek derecedeki müzikle gök ve toprak arasında aynı ahenk vardır. Törenlerin en yüksek derecesiyle gök ve toprak arasında da aynı derece vardır. Törenlerin gördükleri işler başkadır. Fakat onların ifade ettikleri saygı duygusu aynıdır. Müzik parçalarının üslûbu başka başkadır. Fakat onların anlattıkları sevgi duygusu aynıdır. Müzik gökten meydana gelir, törenler topraktan vücut bulur. Eğer gök ve toprak arasında bir ahenk varsa tören ve müzikte de bir yükselme olur. Bağlılık müziğin temelidir. Neşe ve memnuniyet ise müziğin memurlarıdır. Doğruluk törenlerin cevheridir. Ciddiyet, saygı ve nezaket törenlerin sistemleridir (Yüeh-chi. Bölüm I).

“Müzik faziletin süsüdür. Müzik yapıldığı zaman insanlar ona doğru giderlerse, ancak o zaman fazilet yolunu görebilirler. Müzik ve törenler insanı kendine doğru götürür. Müzik meydana getirdiği şeyde neşe yaratır. Törenler ise insanı başladığı yere götürür. Müzik insanı fazilete, törenler ise temel duygulara götürür (Yüeh-chi. Bölüm II).

“Müzikte duyguların değişmemesi, törenler ise değişmeyen prensiplerdir. Müzik aynı olan şeyleri bir araya toplar. Törenler ise

⁵⁴ Konfüçyanizmi devam ettirenlerin başında Meng-tzu ve Hsün-tzu gelir. Meng-tzu, “Li” hakkında fazla bir şey söylememiştir. O, Li’nin daha ziyade beşerî heyecan ve duyguları tanzim ve inceltme gibi iki fonksiyonu olduğu üzerinde durur (Meng-tzu: IV. 27). Fakat Hsün-tzu (M.ö. 290-238), “İnsanların tabiat itibarıyla fena” olduğunu kabul eder. Eğer onların istekleri baskı görmezse her türlü karışıklık ve fenalığa doğru giderler. Bunun içindir ki, eski kırallar bu gibi karışıklıklara mani olmak için “Li”yi ortaya kodular (Hsü-tzu, s. 213).

birbirinden farklı olan şeyleri ayırır. Müzik ve tören kaideleri insanların duygularını kontrol eder (Yüeh-chi Bölüm III).”

Konfüçyanistlerin el kitabı olan Yüeh-chi’den aldığımız bu örneklerden Konfüçyanizmde müziğin ve törenlerin ne kadar önemli rolü olduğunu görmüş oluyoruz. Bu iki terimden başka ‘Hsiao’ akidesi de Konfüçyanizmde esaslı bir yer tutar.

Hsiao akidesi: En eski devirlerde ve sonra Konfüçyüs zamanında aileye çok önem veriliyordu. ‘Aile bağlarına saygı göstermeyenlere, gök tarafından cezalandırılacak’ düşüncesi hâkimdi (Lun Yü. XXIII. 3, IV. 8). Anaya babaya sadakat meselesine de çok önem veriliyordu. Konfüçyüs bunları ele alarak ‘Hsiao (anaya babaya sadakat, sevgi) akidesini koymuştur. Burada ilkönce aile fertlerinin yekdiğerine olan ödevleri düşünülmüş, sonra bu genişletilerek hükümdarla halk arasındaki bağlar ele alınmıştır. Lun Yü’de buna dair pek çok örnekler bulabiliriz. “Eğer bir oğul üç yıl babasının yolunda yürümeğe devam ederse ona ‘ebeveynine sadık bir kimse’ denir (Lun Yü. B. I. 11). Bir genç evinde ebeveynine sadık, hariçte büyüklerine saygılı olmalıdır (Lun Yü. B. I. 6). Bu günlerde ebeveyne sadakat demek bir kimsenin ailesini geçindirmesi demektir. Fakat köpek ve atlar da aynı şeyi yaparlar. Saygı olmazsa bunu diğlerinden nasıl ayırdedebiliriz (Lun Yü. B. II. 8). Ebeveynine bağlı isen kardeşlik vazifesini yapmış olursan, bu hareket devlete de tesir eder, hükümetin kurulmasını sağlar (Lun Yü. B. II. 21). Ailenize hizmette bulunurken tenkidlerinizde nazik olmalısınız. Sözlerinize aldırış etmediklerini görürseniz daha çok saygılı olmakta devam ediniz. Bu sizi yorsa bile kızmayınız (Lun Yü. B. IV. 18). Aileniz uzakta iken uzak diyarlara gitmeyiniz. Gitseniz bile muayyen bir yeriniz olmalı (Lun Yü. B. IV. 19). Bir kimse üç yıl babasının yolundan giderse, ona ‘ebeveynine sadık bir kimse denir (Lun Yü. B. IV.29). Sevinç ve keder anları için ebeveynin yaşı muhakkak bilinmelidir (Lun Yü. B. IV. 21).

Bu gösterilen misallerden de anlaşılacağı gibi, Hsiao akidesini iki taraflı ele alabiliriz : 1- Fiziki Hsiao. Ebeveyne yardım etmek, bakmak (dolayısıyla kendi hayatını idame ettirmek). 2- Mukaddes Hsiao. Bu ana-babanın yaşadığı müddetçe onlara yalnız maddî refah ve huzur temin etmekten başka, onların arzularını yerine getirmek ve hatalı olan şeylerden onları menetmek ve korumak demektir.

Öldükten sonra da onlara kurbanlar vermek suretiyle, onları daima hatırladıklarını göstermek, onların faaliyetlerini devam ettirmek ve gayelerini yerine getirmek demektir. Bu şekilde onların unutulmalarını ve ölmezliğini sağlamak demektir.

Böylece Hsiao, genel olarak bütün faziletlerin kökü, göğün yolu ve insanın en pratik ödevidir. Bu fikir daha ziyade Han devrinde müessir olmuş ve gelişmiştir. Bunun neticesi kurban törenlerinin daha geniş bir ölçüde yapılmasını sağlamıştır.

Konfüçyüs devrinde Shang-ti ve T'ien'e ibadet yanında ruhlara ve atalara ibadet de vardır. Konfüçyüs ruhlar hakkında fazla bir şey söylememiştir. Öğrencisi Tzu-lu ona ruhlara nasıl hizmet edileceğini sorduğunda, "insanlara hizmet etmesini bilmiyoruz, ruhlara nasıl hizmet edebiliriz?" cevabını vermiştir (Lun Yü: B. IX.11). Sonra, 'bir kimse ruhlara saygı göstermeli, fakat onlardan uzak durmalıdır' (Lun Yü: B. IV.4, VI. 20) demekle onların varlığından şüphe etmiş ve onların üzerinde münakaşa etmemesini tavsiye etmiş olduğunu anlıyoruz.

Ölüm için kendisine, 'daha hayatı anlamış değiliz, ölümü nasıl anlayabiliriz?' (Lun Yü: B. XI. 11) demiştir. Burada ölüye kurban verilmesinin dış bir şekil olduğunu, yani anaya babaya sadakat prensibinin bir ifadesinin tatbikinden ileri geldiğini ve bununla ilgili dinî faaliyetlerin sosyal bir ödev olduğunu anlatmak istemiştir. Bunun içindir ki, ailede birliği sağlamak maksadiyle çocukların ebeveynleri için matem tutmalarını istemiştir. Bu hususta fazla bir açıklama yapmamıştır (Lun Yü: XIV. 43).

Konfüçyüs duaları da bir ödev olarak kabul ediyordu. Bunlar günlük veya ulûhiyetle takdis edilen dualar değildi. Bu daha ziyade ahlâkî bir hareket idi. Hasta olduğu zaman kendisi için dua edilip edilemeyeceği bahsedilince, 'benim duam evvelce yapılmıştır' demekle dinî duaları reddetmiş olduğunu anlıyoruz (Lun Yü: VII. 34).

Atalara ibadet kültü de yine anaya babaya sadakat prensibinden çıkmıştır. Konfüçyüs devrinden önce atalara ibadet Çin cemiyetinde önemli yer tutuyordu. Onlar, atalarının insanların mukadderatına hâkim olduklarına inanıyorlardı. Zira onlar memnuniyetsizliklerini göstermek için her türlü felâket yağıdırıyorlardı. Çeşitli saadet vererek memnun olduklarını göstermiş oluyorlardı. Fakat Konfüçyüs bu inanca değer vermedi. Ataların kendilerine yardım edeceğine

inanmamış ve sadece insanın kendi kabiliyetine inanması gerektiğini ileri sürmüştür. Fakat Konfüçyüs'ten sonra gelenler onu Lao-tzu gibi mukaddes bir insan olarak kabul etmiş ve Konfüçyüs bir kült olmuş, adına mâbetler yaptırılmış ve ünvanlar verilmiş ve takdimeler sunulmuştur⁵⁵.

Konfüçyüs ölmeden önce gerek kırallar gerekse prenslerin onun prensiplerine önem vermediğinden ve derslerini dinlemediğinden şikâyet ediyordu. Chou ve Chim devri imparatorları da onun hâtırasını anmak için bir şey yapmamışlardı. İlk defa Han sülâlesi kurucusu Liu Pang (Kao-tzu) Lu derebeyliğinden geçerken (M.ö. 195) onun mezarını ziyaret etmiş ve üç kurban vermiştir. 50 yıl sonra da hâtırasına bir mâbet yapılmıştır. Bundan sonra gelen imparatorlar mezarını ziyaret etmişler ve heykeli önünde saygı duruşu yapmışlardır. İlk defalar bu törenler yalnız Lu derebeyliğinde yapılıyordu. Fakat daha sonraları diğer eyâletlerde ona törenler yapılması, kurbanlar verilmesi resmen kabul edilmiştir (M.s. 57 de).

Konfüçyüs kültü: Bu, bugün bile resmî bir devlet kültürüdür ki, hâlâ muhafaza edilmekte olduğunu gösterir; ve Konfüçyüs bir kahraman kült olarak tapılmaktadır. Böylece bir taraftan tabiat ilâhları diğer taraftan da atalar kültü ortasında yer alıyordu. Fakat kurbanlar verildiği zaman söylenen sözler ve şarkılar bir duadan ibaret değildi. Bunlar medhiye ve ilâhilerdi. Bu Konfüçyüs'ün tarihî varlığını insan üstü bir varlığa götürmekle beraber Allahlaştırmamıştır diyebiliriz. Devlet idaresi Konfüçyüs kültürünü daima bir devlet felsefesi olarak ele almıştır. Hiçbir zaman halk kültü olamamıştır. İlk zamanlar cahil halk Konfüçyüs'e tanrısal bir kudret vermeğe başlamış, sıkıntıda olduğu zaman yardımını rica etmişti. Bundan dolayı 1472'de imparatorun fermanı ile Konfüçyüs mâbedine gidilip dua edilmesi yasak edilmişti.

Konfüçyüs mâbedi: Her şehirde Konfüçyüs'e ait mâbed vardır. Hemen hemen hepsi aynı üslûptadır. Yalnız Ch'i-fu'daki başkadır. Umumiyetle mâbedin etrafındaki duvar ve kapısı kırmızıya boyan-

⁵⁵ İmparatorlardan P'ing (M.ö. 770-719) ona kemale ermiş, parlak Dük Ni ünvanını vermiş. M. 492 de Saygı değer Ni ve mükemmel mukaddes insan ve Mançu hanedanı zamanında (1645 de) "eski öğretmen, mükemmel ve güzide mukaddes insan K'ung" adını almıştır. Fakat bir zaman sonra sadece "K'ung eski öğretmen, üstün bilgin" adıyla anılmağa başladı. Bundan sonra da başka adlar verilmemiştir (bak : J. Legge : Tge Chinese Classics. London. 1893. C. I. s. 91).

mıştır⁵⁶. Bu kapıdan ilk avluya çıkılır. Bu avluya P'ang-kung denir⁵⁷. Bu avlunun arka tarafında daha küçük binalar vardır. Geride kurban hayvanlarını koymak için bir yer, sol tarafta da bir pavyon vardır. Burada töreni idare eden mandarin elbise değiştirdi.

Birinci avlunun kuzey tarafında büyük bir giriş holü vardır. Bunun üç giriş kapısının ortadakinden yalnız imparator geçerdi. Buradan mâbedin esas avlusuna geçilir ki, buna 'T'ien-hsi' (kırmızı avlu) denir⁵⁸. Bu avlunun kuzeyinde asıl mâbet holü vardır. Adına 'Ta-heng T'ien' (büyük mükemmellik holü) denir. Bu mâbet holünün kuzey duvarının yüksekçe bir yerindeki hücre veya masa üzerinde Konfüçyüs'ün tableti vardır. Üzerinde 'Büyük üstad K'ung' yazılıdır. Önünde bir altar bulunur. Sağ ve solunda 4 müridinin (Yen Hui, Tseng-tzu, Tzu-Tzu ve Meng-tzu) tabletleri bulunur. Bu mâbet holünün yan duvarlarında 12 bilginin tabletleri vardır. Bunlar öğrencileridir. Avluda iki alçak galeri vardır. İçinde Konfüçyüs'ün geri kalan 72 öğrencisinin tabletleri bulunur.

b) Törenler: Konfüçyüs için yapılan ve özel kaidelerle tanzim edilmiş olan iki kurban töreni vardır. Bunlar ilkbahar ve sonbaharda dolunayda yapılır. Bundan başka her ayın birinci günü Konfüçyüs altarnın önüne sebze ve meyve gibi takdimeler verilir. Ayın 15 nci günü ise sadece kokular yakılır.

Törenden önce mâbedin holünde 5 masa üzerinde takdimeler hazırlanır. Orta masada küçük kapların içinde buğdaylar ve şarap vardır. İki yan masadaki tabaklarda çeşitli yiyecekler bulunur. Holün ortasında diğer bir masada sunak olarak beyaz ipekli bir top kumaş ve bunun önünde üç kurban konulmuştur. Ortadaki öküz, yandakiler de koyun ve domuzdur. Altarın üzerinde ortada buhur-danlık, iki yanda da şamdanlar durur. Konfüçyüs'ün 4 sevdiği ve 12 değerli bilgin öğrencilerinin tabletlerinin önüne de aynı takdimeler konur.

⁵⁶ Kırmızı renk, Chou sülâlesinin zamanında resmi renk idi (bk. W. Grube: Religion und Kultur der Chinesen, s. 55).

⁵⁷ P'ing-kung: Chou'lar zamanında bazı okulların resmi adı idi. Burada derebeylere ve memurlara sonbahar ve kışın, okuma ve âyinler öğretilirdi. İlkbahar ve yazın da silâh öğretilir ve dans dersleri verilirdi.

⁵⁸ T'ang-hsi: (Kırmızı avlu): Chou devrinin imparatorluk sarayının giriş kısmında kare biçiminde bir yer vardır ki, adını buradan almıştır (W. Grube, s. 68).

Töreni vilâyette en yüksek şahıs olarak Mandarin idare eder⁵⁹. Ona birçok askerî ve sivil memurlar da yardım eder. Tören günü Mandarin kurbanları mâbede getirir ve altarın önüne koyar. Tören elbiselerini özel pavyonda giyer, ellerini yıkar ve törene iştirak edeceklerle ve kendi yardımcılıyla birlikte sıraya girer. Tören üç kısımdan ibarettir: 1- Ruhların çağrılması, 2- Kurbanların sunulması, 3- Takdimelerin verilmesi-ruhların vedaı.

Büyük kapıda davul çalmağa başladığı zaman Mandarin mâbedin holüne girer ve Konfüçyüs tabletinin önüne gelerek diz çöker, kokular yakar, sonra başını üç kere yere koyar ve Konfüçyüs'ün ruhu şu sözlerle davet edilir, "Sen yüksek, mükemmel bilgin, sen faziletle dolusun, yaşayan insanlar arasında sana eşit kimse yoktur. Bütün kırallar sana saygı gösterir". Bu anda ruh gelmiş bulunur. Dışarıda terasta müzik başlar ve ilâhiler okunur. Bundan sonra takdimeler getirilir. Kurbanlar orta masaya konur, diğerleri yan masalara bırakılır ve yine üç defa yere diz çökerek baş yere konur. Bu sırada avluda danslar yapılır ve 50 çeşit şarkı söylenir. 36 dansöz vardır. Ellerinde flût ve sülün tüyleri tutarlar. Bu danslar senbolik bir nevi pantomima danslarıdır. Birinci takdime verilirken Mandarin şu sözleri söyler : "Filosof K'ung, kadîm öğretmen, faziletin göğe ve yere eşittir. Doktrinin geçen zamanı kaplar. Sen 6 klâsiği naklettin ve bütün nesiller için dersler getirdin. Şimdi ilkbaharın bu ikinci ayında kurbanlar, ipekli kumaş, içki ve meyvelerle sana takdimeler sunuyorum, bu takdimeleri kabul et".

Törenin üçüncü kısmında ipek kumaş yakılır, kurban etleri oradaki memurlara verilir. Bunu veda töreni takibeder. Mandarin eşyle altarın önünde durur ve alay mâbedi terk eder.

Bu üç kısım tören diğer tabletlerin önünde de aynı şekilde tekrarlanır.

Böylece, sağlığında kendisine hiçbir yolda değer verilmemiş olan Konfüçyüse ölümünden sonra yalnız devlet adamları değil, halk tarafından da sınırsız şekilde saygı gösterilmektedir.

⁵⁹ Peking'de ilkbahar ve sonbahar kurban törenlerini imparator "İmparatorluk kollejinde" bizzat kendi yapardı. Fakat bazan da yerine bir vekil gönderirdi (bk. J. Legge: The Chinese classics, s. 92).

a) *Dinî inançlar :*

Budizm : Çin Budizmi politeist bir dindir; ve Hind Budizminden çok farklıdır. Esas Budizmin iki kuvvetli cephesinden birini teşkil eden Mahayana, Çin'e, tarihî kayıtlara göre (daha önce girdiğine dair kayıtlar varsa da) Han sülâlesi zamanında M.ö. 61 yılında girmiş olduğu kabul edilir⁶⁰. Budizmin Çin'e ne şekilde girdiğine dair çince kaynaklarda şöyle bir kayıt vardır⁶¹: "İmparator Ming-ti bir rüya görür. Altından bir heykel sarayının üstünde uçmaktadır. Rüyasını kardeşine anlatır. O da Hindistan'a bir heyet gönderip Budist öğretmenlerin ve kitapların getirilmesini söyler. O yıl Çin'e Budist öğretmenler ve kitaplar geldi. Ve kitaplar hemen çinceye tercüme edilmeğe başlandı⁶²".

Budizmin Çin'e müessir olması bu devirde olmamıştır. 16 Hane-dan devrinde (M.s. 335) kendini göstermiştir. Bu zamanda Kuzey Çin'de manastırlar yapıldı, rahipler faaliyete geçti. Çinli Budistler Hindistan'a gittiler, ilk hacı Fa-hsien'dir. Pek çok değerli tercümeleri vardır.

Budizmin Çin'de ilk devirlerde şiddet gördüğü muhakkaktır. Bilhassa Künfüçyanistler tarafından tenkide uğramışlardır. Onlara göre "Budizm yabancı bir dindir. Aile hayatını ve dolayısıyla memleketi mahveder. Çünkü Budizm ailelerinden uzaklaşmayı ve inzivaya çekilmeyi emreder. Bu şekilde onlar çalışmazlar ve memlekete faydasız insanlar olurlar". Böylece, Konfüçyanistler rahip ve rahibeleri manastırlardan çıkarmışlar, onları evlenmeğe ve ailelerine dönmeğe zorlamışlar ve manastırları kapatmışlar, hattâ karşı gelenleri öldürmüşlerdir.

Fakat bütün bunlara rağmen Budizm Çin'de günden güne daha çok yayılmağa başlamıştır. Hattâ bilginlere müessir olmuş (Han Yü gibi bilgin dahil) ve böylece Budizm Çin halkının folklor ve kültüründe

⁶⁰ Mahayana (Maha veya Mahat-ya-na); asıl Budizm gibi pesimist bir yol takibetmemiştir. Budizme Bodhisatva (tabiat, ışıklanma, varlık) motifini getirmiştir. Bodhisatva, bütün şeylerin yokluğunu ve ancak insanın kendi varlığıyla yok olan bütün fenalıkların Budistik aydınlığını kazanmış bir insan demektir. Bildiklerini herkese öğrettikten sonra Nirvanaya (Nir-va-na) (beşeri varlığın teskini) erişme saadetini elde edebilir.

⁶¹ Bk. Han Shu. B. 118.

⁶² Çin'de doğmuş bir Hindli olan Kumarajiva (Chiu-mo-lo-shih) 300 Budist kitabını çinceye çevirmiştir.

önemli bir unsur olmuştur. Yabancı bir kültürün Çin hayatına ve sonra mücerret olan atalara ibadet kültürüne nüfuz edebilmesi, Budistik doktrinin ne kadar elâstiki bir kudreti olduğunu gösteriyor. Ve bu şekilde, bu din onlara henüz bilinmeyen dünyadan haberler getirerek, resmî törenleriyle, heykelcilik kültürüyle ve hurafeleriyle Çin dinî hayatını daha duygulu bir hale getirmiştir.

b) İlâhlar :

Budist panteonu çok geniştir. Fakat biz burada en önemli ilâhları ele alacağız.

En yüce ilâh Buda'dır⁶³. O bir nilüfer çiçeği üzerine bağdaş oturmuş ve meditasyon halinde veyahut arkaya dayanmış yani, 'Nirvana'ya girmiş vaziyette tasvir edilir. Bu pozdaki Buda'ya 'Uyuyan Buda' adı da verilir. Bazan Buda 'üç değerli' (San-pao, sankritçesi 'Triratna') şeyden biri olarak temsil edilir. Diğer iki değerli şeyin birisi kanunlar (Dharma), diğeri ise 'cemiyet-rahiplik'tir (Samgha). Bunlar evvelâ mücerret anlamlardı. Sonradan şahıslandırılmıştır. Sakyamuni, Amitabha, Tathagata olarak adlandırılmıştır. San Paon'ın diğeri bir kompozisyonu, geçmiş zamanın Budası, şimdiki zamanın Budası (Sakyamuni) gelecek zamanın Budası (Maitreya) olarak 'Buda'yı üç şekilde göstermektedir. Bundan başka diğeri 'üçlü' şekil de Amitabha, Avalokitesvara (Kuanyin, merhamet ilâhı) ve Sakyamuni'dir.

Tathagata, Buda'ya verilen en şerefli ünvanıdır. Bazan bu Sakyamuni bazan 'Geçmiş zamanın Budası' yerine kullanılır. Fakat Nirvana'ya erişmiş olan Bodhisatva, yani Amitabha, 'Batı cennetini'⁶⁴ yaratmış olması bakımından daha esaslı bir yer tutar. Amithabha'nın adını her gün tesbihle yad eden bir kimse 'ölmezliği' elde edebilecektir.

⁶³ Budda (çincesi Fo) Çin'de Budist mâbetlerde şu şekilde yer almıştır: Budda (Sakyamuni, Gotama) ortada yer alır. Yanında en sevgili müridi Ananda, diğeri tarafında yaşlı, ailenin atası olan Chia She (Kasyapa) bulunur. Bazan Buda'nın yanında Yao Shih (büyük doktor Amitabha O-mi-to-fa) ve "Batı cennetinin koruyucusu" yer alır.

⁶⁴ Batı cenneti (Sukhavati, Sukha avati, saadet mânasına gelir. Çincesi "Ching-tu"dur buradan Ching-tu mezhebi meydana gelmiştir) Hind Mahayanasına göre bu yer Hindistan'ın batısında idi. Halbuki Çinlilere göre burası Çin'in batısındadır (bk. Peeters, s. 47).

Maitreya (Mi-lei Fo, dünyayı kurtaran): Geleceğin Budası da Çin'de popülerdir. Yabancılar buna 'Gülen Buda' adını verirler. Çünkü bu Buda şişman ve daima gülmektedir. Bağdaş oturmuştur ve yalnız sol bacağı görünür. Kulak memeleri omuzlarına kadar gelir. Manto şeklindeki elbisesi açıktır ve göğsü karnı görünmektedir.

Avalokitesvara (Kuan-yin): Bu ilâh da çok sevilir. Buna ait hikâye Çin ve Hind mitolojilerinin karışmasından meydana gelmiştir. Avalokitesvara (aval-lok-i-ta-isvara, aşağı bakan efendi) Hind Mahayanasında erkek bir ilâhtı ve merhamet ilâhı olarak takdis edilmekteydi. Bu ilâh Çinliler tarafından alınarak dişi bir ilâh olarak takdis edilmeğe başlandı ve 'Kuan-yin' adını aldı⁶⁵.

Ti Tsang Wang (Ksiti-garbha) (cehennemler kralı): Cehennem'in en yüce kralıdır, ruhları ızdıraptan kurtaran ilâhtır. Yuvarlak

Bir Çinli Budist, Amitabha (omitofu, omito) adını anınca bu Batı cennetindeki bir gölde bir nilüfer çiçeği zuhur eder. O bir kimsenin hayatının iyi ve kötü olacağına göre ya açılır veyahut solar. İyi bir kimse olduğu zaman Kuan-yin, Merhamet ilâhı onun ölüm döşegine gelir, nilüfer çiçeğini elinde tutar ve ruhu bu çiçeğin üstüne koyar. Melekler bunu cennete götürürler ve çiçek orada hemen açar. Kokusu, ruhu dünyadaki varlıktan ayırmış olur.

⁶⁵ Kuan-yin'e ait şöyle bir menkibe vardır: Batıda Miao-chuang adında bir kral vardı. Karısı Miao-te'nin çocuğu olmuyordu. Bunun için Hua-shan'a hacca gittiler ve bir erkek çocuk için duada bulundular. 3 tane kızları oldu. Bunlar büyüdüğü zaman en küçükleri Miao-shan evlenmek istemedi ve bir manastıra kapandı. Babası manastırı yaktı. Miao-shan bir saç iğnesiyle boğazını deldi. Akan kan göğe doğru püskürttü. O anda yağan yağmur yangını söndürdü. Babası onu öldürtmek istedi, kılıç kızının başına değince bin parça oldu. Nihayet onu boğmak istedi. Fakat büyük bir kasırga çıktı ve o yerin "Hami ilâhı" bir kaplan şeklinde gökten yere gönderildi, onu kurtardı ve cehenneme götürdü. Cehennemdeki ruhlarla çok acıdı ve onlar için dua etti. Cehennem'in prensleri onu dua ederken seyrettiler. Nihayet Miao-shan onların kurtulmasını sağladı. Fakat cehennem'in yüce hâkimi Yen Lo Wang, cehennemdeki bütün ruhların affedilip gideceğinden korktu ve onu tekrar dünya yüzüne gönderdi. Bir nilüfer çiçeği üzerine binerek P'u-to (Chekiang'da) adasındaki evine gitti. Burada "Merhamet ilâhı" olarak (bilhassa gemiciler tarafından) takdis edildi. Bir gün babası hasta oldu. Kendi kolundan bir parça ilâç yaptı. Bu babasını ölümden kurtardı. Bunun üzerine babası onun için bir heykel yapılmasını emretti. Bu heykel yanlış olarak bin kollu ve gözlü yapıldı. Fakat başka şekilde yapılmış heykelleri de vardır. Bunlar her mâbette görülür.

Lung-nu (Ejder kralının kızı) She-tsaı, (genç bir rahip) ve Wei-to (kanunların hamisidir, zırlı ve silâhlidir) Kuan-yin'e hizmet edenler (bk. Peeters, s. 48-49 ve W. Grube, s. 151).

yüzlü ve elinde 6 halkalı bir âsa, diğer elinde mucizeler yaratan bir mücevher bulunan bir ilâh olarak tasvir edilir. Elindeki âsa ile cehennemleri açar ve mücevherle de ızdırıp çeken ruhları aydınlatır. Eğer fena ruhlar, şeytanları cehennemden azat etmeseydi ve 'Batı cennetine' alınsaydı Budalığa kadar yükselecekti. 359 gün uyur ve yalnız doğum günü uyanır (7 nci ayın 30 ncu günü). Bu gece her kapının dışına kandiller konur. Hacılar onun yaşadığı Chiu Hua Shan (Anhui de Anking'e yakın) hacca giderler (bilhassa eylül, ekim ve kasım aylarında). Atalarının cehennemden kurtulması ve kendilerinin de cehenneme gitmemeleri için dua ederler.

Wen-shu (Manjusri, tatlı makul servet, güzellik, sadakat): En üstün akla sahip Buda olarak takdis edilir. Budizmdeki 4 mukaddes dağdan biri olan Wu T'ai-shan'da oturur (Kusey Shansi). Sağ elinde keskin zekâsının senbolü olarak bir kılıç tutar. Sol elinde ise Buda'nın doktrinlerinin bir ifadesi olarak nilüfer çiçeği üzerinde bir kitap vardır.

Bu ilâhlardan başka büyük Buda mâbetlerinde Lo han'ların (Budist azizleri) heykellerine çok raslanır. Bunlar Buda'nın öğrencileridir. Adetleri 18'dir. 16'sı Hind Mahayanasından alınmış, ikisi de yerlidir. Bunların ödevleri Maitreya yeni doktrinini getirinceye kadar eskisini korumaktır.

Kuan Ti : Harb ilâhı, korkunç yüzlüdür. M.s. 2 nci yüzyılda yaşamış bir muharibin adını almıştır. Harbe ait işleri temsil eder.

Bundan başka 'Göksel-kırallar veya mâbet muhafızları, vardır ki Buda'nın kanunlarına nezaret eder. Bunlardan To-wen (fazla duyan), kuzeyin hâkimidir. Elinde sihri kuvveti olan, yerde sürünen bir hayvan tutar. Tseng-chang (Büyüklüğü artıran) güneyin hâkimidir. Sihirli bir kılıç tutar, rüzgârı meydana getirir. Chih-kuo (kırallığın hâkimi) doğunun hâkimidir. Elinde bir kitarı vardır. Rüzgârı kontrol eder. Kuang-mu (büyük gözlü), batının hâkimidir. Şemsiyesi vardır. Açtığı zaman karanlık olur.

Bütün bu ilâhların, azizlerin hayat hikâyeleri vardır. Buda'ya olduğu gibi onlara da kandiller konur, kokular yakılır.

Böylece, Budizmin Çin'e yerleşmesiyle heykel ve imaj ibadeti de ilk defa girmiş oluyordu. Bu kült Çin dinî hayatında hâkim bir mevki kazanmıştır. Bu heykeller sadece ilâhı temsil eden bir varlık değil, aynı zamanda ilâhın içinde yaşadığı bir şeydi. Fakat bu inanış

yalnız Budizmden değil, eski Çin dininden de gelmiştir. Konfüçyanizmde imaj ve heykel kültü yoktu. Fakat atalar ruhu atalar tabletinde yaşıyor inancı vardı. Aynı zamanda törenlerde gök ve diğer ruhlar da bir tabletle temsil ediliyordu. Ve tören esnasında bu tabletin içinde bulduklarına inanıyorlardı ki bu şekil Budizmde yoktu.

Budizmin en kuvvetli özelliklerinden biri de ruhların bir vücuttan diğerine geçiş nazariyesi idi. Bu daha önce Brahmanizmde vardı. Bunlara göre bir insan bütün arzularından sıyrılınca yeniden vücut bulabilecekti. Şahsî ruhu kabul etmeyen Budizm bu teoriyi değiştirdi ve kendine göre tefsir ederek bazı şekiller koydu.

Mahayana Budizminde 6 türlü yeniden vücut bulma (bedenleşme) şekli vardır.

Mahayana Budizminde birçok mezhepler vardır. Kurucularına gösterdikleri farklı saygulardan meydana gelmiştir. Kimisi büyük bir öğretmendi. Kimisinin kurduğu metod daha iyi idi.

Bunların mezheplerinin en önemlileri şunlardır :

1 - Ching-t'u-tsung: Saf memleketin, cennetin mektebi : Amitaba ve Batı cennetine inanç hakkında bilgi verir.

Ch'an-tsung: Meditasyon (Dhyana) mektebi; bütün yazılı metinleri kabul etmez ve ancak meditasyon yoluyla elde edilebilen sözlü doktrinleri kabul eder.

T'ien Ta'i: Chekiang'daki T'ien Ta'i dağının mektebidir. Burada meditasyondan başka kitap okunur ve bir nevi ibadet de yapılır.

Lü-tsung : Kanunlar (Vinaya) mektebi, bütün diğer mekteplerin en sıkı olanıdır ve Hinayana mektebine yakındır. Öğrenciler en eski Budist kaidelerini ve mukaddes kitaplarını okurlar ve kült törenlerine iştirak ederler.

c) *Rahipler* :

Budizmin diğer özelliklerinden biri de Çin'e rahipliği getirmiş olmasıdır. Rahip ve rahibeler daha küçük yaşta iken ailelerinden ayrılarak manastıra getirilir. Yaşlıların rahip veya rahibe oldukları pek nadirdir. Küçükler yirmi yaşlarına geldikleri zaman emirleri öğrenmeğe başlarlar. Bu tören esnasında acılara dayanabildiğini ve nefsinden feragat edebildiğini göstermeğe çalışır. Saçı kazılmış başını üstünde 1-3 kadar kömür parçası yakılır ve bu izler onun bu mez-

hebe girmiş olduğunu gösterir⁶⁶. Yine bu törende bazı öğrenciler daimî olarak kollarını sallarlar ve 'Omitofo' (Buda) adını tekrarlarlar. Acıyı azaltmak için bir rahip öğrencinin başını tutar ve şakaklarını oğar. Kömür yanıp bittiği zaman, yaranın üzerine şalgam konur.

Bu rahiplikte, bir tezat teşkil etmekle beraber, Konfüçyanizmin izlerini görebiliyoruz. Rahipler bekâr kalmağa yemin ederler. Halbuki ölümden sonra atalara kurban vermenin ve zürriyetin Çin zihniyetinde önemli bir rolü vardır. Fakat bu bir nevi mânevî akrabalık telâkki edilir. Rahip öğretmenini mânevî-babası kabul eder ve ona atalar-takdimesini sunar.

Rahiplerin (Ho-shang) ve rahibelerin (Ni-ku) elbiseleri aynıdır. Saçları traş edilmiştir. Rahipler başı açık gezebilirler. Fakat rahibeler bir nevi başlık giyerler. İç elbiseleri gridir. Mantoları sarı-kahverengidir. Sadece bir kat elbiseye sahip olmaya müsade edilmiştir.

Rahipler ve rahibeler günde birçok dinî törenlerde bulunurlar, Mukaddes kitapları okurlar, ilâhiler söylerler. Bu arada piring ve çay takdime olarak sunulur ve kokular yakılır. Bu törenlerde gonk, zilden başka Hu-yu denilen tahtadan yapılmış balık şeklinde davullar çalınır. Bu balık biçimi davullar, balık gözlerini hiç kapamadığı için 'uyanıklık, dikkat' senbolü olarak kullanılır.

Günün bir kısmı da metidasyona hasredilmiştir. Bundan başka rahipler manastırın günlük işlerini yaparlar. Arzu eden onlara yardım edebilir. Bu faziletli bir hareket sayılır.

Rahip ve rahibeler et yemezler, daha ziyade sebze yerler. Onlara göre et yemek demek, o hayvanı bizzat öldürmek demektir. Kuvvetli içkileri de içmezler.

İlk devirlerde rahip ve rahibelerin bilhassa dinî bilgilere sahip olmaları üzerinde çok durulurdu. Fakat sonradan bu ihmale uğramıştır. Hattâ bazı rahipler okudukları duaların mânalarını bile bilmezler. Fakat birçok bilgili Budist rahibine raslamak mümkündür.

d) *Mâbetler :*

Çin'de Budist mâbet ve manastırlar ve sonra Buda'nın hâtırasına dikilen Pagodalar daha ziyade şehrin dışında inşa edilmiştir.

⁶⁶ Kuzey Çin'de susam yağına batırılmış değnek veya kâğıt parçaları kömür yerine kullanılır. Böylece acısı daha hafif olurmuş (bk. Peeters, s. 54).

Güzel ve zarif bir mimarî tarzları vardır. Büyük ve ağaçlıklı bahçeler içine yapılmış mâbetlerde 10 basamaklık bir merdivenden sonra büyük mermer bir terasa çıkılır. Buradan geniş bir hole girilir. Burada, yanında Annanda ve Amitaba gibi müritleri bulunan büyük Buda heykeli vardır. Bundan sonraki iç içe salonlarda 18 Lo Han (18 aziz), elinde çekiç ve yıldırım bulunan 'şimşek tanrısı', iki elinde ayna tutan 'ışık tanrısı', 'Harb tanrısı' (Kuan-ti), 'Merhamet tanrısı' (Kuangyin) gibi ilâhlar bulunur. Diğer avludaki küçük pavyonlarda da diğer ilâhlar yer almıştır.

Budist mâbetlerinin en büyükleri Pekin'de bulunur. Bunlardan, "Fo Ssu (Büyük Buda mâbedi. Burada 1000 kollu, 1000 gözlü Buda heykeli bulunur), Wan Shou Ssu (10.000 uzun ömür mâbedi), Fo Hsiang Ko (5000 Buda mâbedi), Wo Fo Ssu (Uyuyan Buda mâbedi), Pi Yün Ssu (Mavi bulutlar mâbedi), Huang Ssu (Sarı mâbet, Ta Ching Ssu (Büyük çanlı mâbet, Wu T'a Ssu (Beş Pagodalı mâbet), Chi Lo Ssu (En yüksek saadet mâbedi), Yuna Ning Ssu (Göksel sulh mâbedi) en ünlüleridir. Pagodalardan da Mermer Pagoda en ünlüsüdür.

Pagodalarından Mermer Pagoda (Chin Kang T'a, yani altın Sutra pagodası) tam olarak mermerden inşa edilmemiştir. Yunan eyâletinin meşhur renkli taşlarından yapılmıştı), Yeşim taşı pagodası (Yü Feng T'a, 7 katlıdır), Hsing Ying T'a (tabiatın sükûneti) Pagodası, Yen Shou T'a (Uzun ömür Pagodası), Po Yün T'a (Beyaz bulut Pagodası) Yung An Shan T'a (Ebedî sulh ve uzun ömür Pagodası) gibi pagodalar şehrin dışında yapılmışlardır. Pai T'a (Beyaz Pagoda, güneş renginde ve çan şeklindedir. Temelinde birçok Budist kitapları ve binlerce küçük pagodaların gömülü olduğu söylenir), T'ieh T'a (Demir Pagoda) şehrin iç bölgesinde yapılmış zarif pagodalardır.

Büyük bir emek sarfedilerek yapılan bu mâbet ve pagodalar, Çin'in (bilhassa Peking'in) büyük dinî eserleri sayıldığı kadar mimarî bakımından da en değerli âbideleri arasındadır diyebiliriz.

